

Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
Journal of Eskişehir Osmangazi University Faculty of Theology
ISSN: 2147-8171
Cilt / Volume: 7 • Sayı / Issue: 12 • Sayfa / Pages: 93-130

Hadîsler Hakkında Sahîh Değil İfadesinin Kullanımı

The Usage of The Phrase of not Authentic regarding The Ḥadīths

Dr. Öğr. Üyesi Selahattin AYDEMİR

Kayseri Üniversitesi, Develi İslami İlimler Fakültesi, Hadîs Anabilim Dalı
Kayseri University, Develi Islamic Sciences Faculty, Department of Hadith
selahattinaydemir@kayseri.edu.tr
orcid.org/0000-0001-8102-7405

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Type : Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi / Received : 08.12.2019
Kabul Tarihi / Accepted : 16.02.2020
Yayın Tarihi / Published : 15.03.2020

Atıf Bilgisi / Cite as: Aydemir, Selahattin. "Hadîsler Hakkında Sahîh Değil İfadesinin Kullanımı", *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/12 (Mart 2020), 89-130.
<http://doi.org/10.5281/zenodo.3710822>

İntihal / Plagiarism: Bu makale, iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by two referees and scanned via a plagiarism software.

Copyright © Published by

Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi /Eskişehir Osmangazi University, Faculty of Theology Bütün hakları saklıdır. / All right reserved. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/esoguifd>

Hadīsler Hakkında Sahīh Değil İfadesinin Kullanımı

Öz ▶ Hadīslerin din alanındaki yeri, önemi ve etkisi rivâyetlerin Hz. Peygamber'e aidiyeti hususunda temkinli hatta hassas olmayı gerekli kılmıştır. Bu duyarlılık yanında hicrî birinci yüzyıl İslâm toplumunun sosyal ve siyasal alanında meydana gelen gelişmeleri, nakledilen bilgilerin sıhhatine karşı duyarlı bir anlayışın gelişmesine yol açmıştır.

Müslüman toplumunda ortaya çıkan gelişme ve ihtiyaca binaen hadīs rivâyetinin artması, hadīs ilminin ilerlemesini sağladığı gibi hadīs usûlü ilmi de bu gelişmelere bağlı olarak istilahlarını oluşturmuştur. Bu gelişmeyle birlikte başlangıçta hadīslerle ilgili *sahīh* ve *sahīh değil* diye iki genel ifadenin kullanıldığı görülmektedir. *Sahīh* teriminin hadīs alanında sıkça yer almasına karşın belli bir tanımı yapılmayan *sahīh değil* ifadesinin, *sahīh* tanımına bağlı kalarak *sahīh* şartlarını taşımayan hadīsler ile sınırlı kalıp kalmadığının tespiti gerekmektedir. Ayrıca *sahīh değil* kullanım genişliğinin senede mi metne mi her ikisine mi yönelik olduğunun belirlenmesine ihtiyaç vardır. Sıhate dair farklı metotlar uygulayan Ehl-i hadīs ve Ehl-i rey âlimlerinin *sahīh değil* kullanımlarını örnekler üzerinden tespit etmek konunun daha net anlaşılmasına yardımcı olacaktır. Bu yüzden rivâyetlerin sıhhatine dair *sahīh* terimi için geliştirilen şart ve yöntemler gibi *sahīh* olmadığına dair kullanılan metot ve kapsamın tespitiyle *sahīh değil* ifadelerinden muradın ne olduğu anlaşılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Hadīs, Sahīh, Sahīh Değil, İsnâd, Metin.

The Usage of The Phrase of not Authentic regarding The Ḥadīths

Abstract ▶ The role, significance and influence of the ḥadīths within the realm of religion have required the state of being deliberate and even sensitive regarding if the narratives belong to the Prophet. Along with this state of being sensitive, during the first year of the hijrī, the social and political developments in the Islamic community caused the appearance of a sensitive approach towards the authenticity of the narrated information.

The terms of ḥadīth have mainly appeared as reflections of an actual situation, which is also the case for the science of ḥadīth progressing in need of both individual and social requirements. Along with this development, it appears that related to the Ḥadīth narrations, two general phrases such as *authentic* and *not authentic* are used. Even though the term of *authentic* frequently takes part within the realm of the Ḥadīth, it is required to specify whether or not the phrase of *not authentic* which has no standard definition, by being in accordance with the definition of *authentic*, remains restricted to the Ḥadīth narrations which do not carry the conditions of authenticity. Besides, it needs ascertaining whether the scope of not authentic usage is towards sanad, text or both.

When the usages of not authentic of the scholars of ahl al-ḥadîth and ahl al-ra'y, who apply various methodologies regarding the authenticity, are examined; the framework and influence of variety in methodologies upon the authenticity of ḥadîth narrations will be regarded more clearly. For that reason, what the phrase of not authentic means will be explicit after ascertaining the methodology and scope which are used to show the narrations are not authentic, which is also the case for the conditions and methodologies developed for the phrase of authentic regarding the authenticity of the narrations.

Keywords: Ḥadîth, Authentic, not Authentic, Attribution, Text.

Özet

Müslümanlar, hadîslerin İslâm dinindeki yeri ve öneminin bilincinde olduğundan dolayı onlara verdiği ehemmiyetin bir gereği olarak Hz. Muhammed'in vefatından itibaren devam eden süreçte rivâyetler hakkında titiz davranmışlar ve onların sıhhatine yönelik bir çaba sarf etmişlerdir. Siyasî ihtilaflara bağlı olarak ortaya çıkan fitne olayları sonrası hadîs uydurma faaliyetinin başlaması ve giderek artması üzerine, rivâyetlere karşı somut tedbirlerin alınması ihtiyacı baş göstermiştir. Dört halife döneminden başlayarak günümüze kadar nakledilen bilgilerin Allah Rasûlü'ne aidiyetinin sıhhatine yönelik özellikle hadîslerin isnâdı ve kısmen metni hakkında dikkat ve hassasiyet sürdürülerek devam etmiştir.

Hadîs usûlü ilmi, rivâyetlerin sıhhat şartlarını pek çok açıdan inceleme ve değerlendirmeye alan bir disiplindir. Hadîs usûlünün teşekkülü ve gelişimine bağlı olarak isnâdların müstakil olarak bir sıhhat derecesi taşıdığı anlayışı genel kabul görmüştür. Bu yüzden hadîslerin sıhhat derecelerini gösteren kavramlar kullanılmaya başlanmış ve zaman içinde ıstılahlaşmıştır. Rivâyetin kabul ve reddine dair kriterler geliştirilmiş ve hadîs literatürüne kazandırılmıştır. Hadîs âlimleri, nakledilen rivâyetlerin itimat edileni güvenilir olmayandan ayırt etmek üzere yoğun bir çaba harcamışlar ve sahîh ıstılahı, ihtiyaç duyulan terimlerden biri olmuştur.

Hadîs ilminin ilerleme kaydetmesi ile hadîs usûlüne dair kavramsallaşma süreci birbiriyle paralellik arz etmiştir. Hadîs usûlünde belirli şartları taşıyan rivâyetler için sahîh terimi kullanıldığı gibi bu şartların bazılarını taşımayanlar için sahîh değil ifadeleri sıkça kullanılmıştır. Bu kullanım sebebiyle bir terimin

muhtevasını ve sınırlarını belirlemenin yanında aynı zamanda o terimin ne olmadığına tespit edilmesi de önem arz etmektedir. Tanım yoluyla bir terimin ne olduğuna dair bütün unsurlarını içeren açıklamayla ne olmaması gerekenleri dışarıda tutmaya yönelik çıkarımlar geliştirilebilir. Bunun yanı sıra rivâyetler için kullanılan sahîh veya sahîh hadîs ifadesiyle murad edilen mananın daha iyi anlaşılabilmesi için muhaddislerin sahîh değil ve sahîh hadîs değil ibareleriyle neyi kastettiklerinin tespit edilmesi için ilgili örnekleri görmek önem kazanmaktadır. Çünkü bir varlığın veya eşyanın ne olmadığına dair misaller üzerinden yapılacak değerlendirmeler ile elde edilen sağlam bilgiler, tanımın kapsam ve çerçevesini belirlemede yardımcı olacaktır. Bundan dolayı sahîh hadîs değil ibaresinin örnekleri ile elde edilen bilgiler üzerinden yapılacak inceleme ve yorumla sahîh hadîsin ne olduğu daha iyi anlaşılacaktır.

Hadîsler hakkında rivâyette bulunan râvîler veya rivâyet edilen metne bağlı olarak sıhhat değerlendirmeleri sonucu sahîh değil ifadesinin sıkça kullanıldığı tespit edilmiştir. Râvînin adâletine dair yalan, fisk, bid'at ve rivâyet edenin tanınmamasına bağlı olarak her biri ile ilgili sahîh değil hükmünün kullanıldığı görülmektedir. Râvînin zabtına dair çok hata yapması, gafil ve dikkatsiz olması, hadîsleri karıştırmaması, sika râvîlere muhalif rivâyette bulunması, kötü hafızaya sahip olması sebebiyle de bazı hadîsler hakkında sahîh değil kullanımı söz konusudur. Bunlar dışında münekkit âlimler tarafından râvî merkezli olarak "(Şu) sahîh değil; hadîsi sahîh değil; Hz. Peygamber'den rivâyeti sahîh değil." benzeri ifadelerle geniş bir alanda rivâyetin sahîh olmadığına dair kullanımlar eserlerde yer almaktadır.

Hadîsin sahîh olması şartlarından biri olan muttasıl özelliğini kaybetmesine işaret eden mürsel, mu'dal, muallak, müdelles ve munkatı' hadîs çeşitlerinin her biri için sahîh değil ifadelerinin kullanıldığı belirlenmiştir. Bu terimlerden bağımsız olarak senetteki kopukluk nedeniyle "İsnâdı sahîh değil; bu, isnâdı yönüyle sahîh olmayan bir hadîstir; bu, isnâdı sahîh olmayan zayıf hadîstir." şeklinde çok sık kullanımlar söz konusudur. Şâz ve muallel hadîsler hakkında da sahîh değil ifadesinin kullanıldığı örnekler çokça geçmektedir. Metin tenkidine dair alt başlıklar olan Kur'an'a, sahîh hadîslere, akla, bilime ve tarihe aykırılık ile ilgili sahîh değil hükmünün verildiği örnekler kitaplarda yer almaktadır. Hadîs âlimleri yaptıkları araştırma ve inceleme sonucunda Allah Rasûlü'nün bazı konularda rivâyetlerinin olmadığını belirlemişlerdir. Hakkında

rivâyet olmadığı tespit edilen konular üzerinden “Bu, aslı olmayan asılsız bir hadîstir; bu babta Hz. Peygamber’den hiçbir rivâyet sahîh değil; Rasûlullâh’tan rivâyeti sahîh olmayan bir hadîstir.” gibi ifadelerle ilgili konular hakkında hadîslerin olmaması sebebiyle sahîh değil kullanımları vardır. Kısacası hadîs usulünün sened ve metin tenkidi ile ilgili oluşan terimler hakkında neredeyse tamamını kapsayan bir şekilde sahîh değil kullanımının varlığı söz konusudur.

İsimler üzerinde ittifak gerçekleşse de kavramların kapsadığı anlamların sınırlanamaması ihtilafa neden olabilmektedir. Ehl-i hadîsin isnâd merkezli, Ehl-i rey’in ise isnâd yanında metne ağırlık vermesi sebebiyle bu ihtilaf, sahîh terimi için de var olmaktadır. Ehl-i sünnetin iki ana damarının hadîslere yaklaşımının neticesi olan bu durum hem sahîh (hadîs) hem sahîh (hadîs) değil ifadelerinde içerik farklılığına dolayısıyla onlarla ilgili kullanımında da çeşitliliğe işaret etmektedir. Bu ayrılığa rağmen Ehl-i hadîs ve Ehl-i rey’e mensup muhaddislerin sıkça rivâyetler hakkında sahîh değil ifadesi kullandıkları görülmektedir. Hadîs ve hadîs usulü ilmi ile ilgili pek çok eserde çeşitli sebeplerle yer alan sahîh değil ifadesini ehl-i hadîs âlimleri metâin-i aşera (on kusur) üzerinden daha çok sahîh değil ifadeleri kullandıkları görülmektedir. Ehl-i rey âlimleri ise daha çok metin tenkidi kriterlerine göre sahîh değil ifadeleri kullandıkları öne çıkmaktadır. Ehl-i hadîsin senet, Ehl-i rey’in metin tenkidini öne çıkararak hadîslerin sıhhati hakkında yaptığı değerlendirmelere paralel olarak, örneklerden tespit edildiği gibi Ehl-i hadîs âlimleri daha çok senet, Ehl-i rey âlimleri ise daha çok metin ile ilgili sahîh değil ifadelerini kullanmaktadırlar.

Anahtar Kelimeler: Hadîs, Sahîh, Sahîh Değil, Isnâd, Metin.

Extended Summary

Following the death of the Prophet Muhammad, Muslims have showed great diligence towards both narrations and their authenticity because they have been aware of the place and significance of the Ḥadīth narrations in Islamic religion and felt the necessity to attach importance to them. Following the occurrence of incidents of instigation as a consequence of political disputes, the necessity to take preventive measures against narrations appeared, as the act of fabricating ḥadīth narrations started to rise. The diligence and attention

regarding the authenticity of the belongingness of the information conveyed from the period of four Caliphs till today towards the Prophet Muhammad, particularly the attribution of ḥadīth narrations and partly the text, has been continuously kept.

The science of ḥadīth methodology is a discipline dealing with the authenticity conditions of narrations in many ways. It is primarily accepted that the attributions are of an independent level of authenticity in terms of the development and structure of the ḥadīth methodology. Therefore, the concepts displaying the levels of authenticity of ḥadīth narrations have been started to use and conceptualized over the course of time. Criteria for accepting and rejecting narrations have been defined and included in the ḥadīth literature. Ḥadīth scholars have made great efforts in distinguishing the trusted ones from the non-trusted among the narrations; and, the term of authentic have become one of the required terms.

There appears a parallelism between the development of the science of ḥadīth and the period of conceptualization regarding ḥadīth methodology. The term of authentic is frequently used to describe any narrations carrying specific conditions in ḥadīth methodology whereas the term of not authentic is used to describe the ones which fail to carry some of these conditions. Due to this use, it is of significance to specify both the contents and limits of a term and what the term is not. Through definitions which include all related items of what a term means, some inferences could be drawn about what to exclude. Also, to let the meaning of the terms authentic or an authentic ḥadīth which are used to describe narrations, be more clearly understood, it gains importance to see the relevant examples to be able to specify what ḥadīth scholars denote by not authentic and not an authentic ḥadīth. As, the information obtained through investigations about examples over what an entity or stuff is not will help specify the framework and content of the definition. Therefore, via investigations and analysis of the examples of not an authentic ḥadīth, it will be clear to understand what an authentic ḥadīth is.

As a consequence of investigations regarding narrators who narrate ḥadīths and evaluations of authenticity in terms of the narrated texts, it is determined that the term of not authentic is frequently used. It is seen that the term of not authentic is used to describe each situation of lies about justice of

the narrator, committing sins, innovation and failing to know who the narrator is. Regarding some ḥadīths, the term of not authentic is used because of recording mistakes of narrators, their being careless and unwary, the confusion of ḥadīths, their narrating as opposed to trusted narrators and their having bad memories. Apart from the aforementioned situations, uses regarding narrations' not being authentic extensively take place in studies by narrator-centred phrases of critics such as "(that) is not authentic; its ḥadīth is not authentic; its narration from the Prophet Muhammad is not authentic".

It is determined that the term of not authentic is used to describe each of the types of ḥadīths such as mursal, mu'dal, mu'allaq, mudallas and munkatī', which represent a ḥadīth's losing one of conditions of being authentic called being uninterrupted. Independently of these terms, due to the disconnection in sanad, uses such as "Its isnad is not authentic; this is not an authentic ḥadīth in terms of isnad; this is a weak ḥadīth whose isnad is not authentic" frequently exist. Examples in which the term of not authentic is used regarding muallel ḥadīths and ḥadīths with outlandish contents (ṣaz) are common. In books, there are also examples in which the term of not authentic is used regarding contradictions to Qur'an, authentic ḥadīths, reason, science and history, which are subtitles about text critique. According to the investigation and research carried out by ḥadīth scholars, there are no narrations attributed to the prophet Muhammad regarding some topics. Over the issues about which there are no narrations, in phrases such as "this is an unfounded ḥadīth without any basis; any narrations from the Prophet Muhammad regarding this field are not authentic; it is a ḥadīth whose narration from the Prophet is not authentic" uses of not authentic exist because of that there are no ḥadīths regarding the topics about the aforementioned citations. In short, there is an existence of the use of term of not authentic regarding the terms constructed by sanad and text critique of ḥadīth methodology in a way which nearly includes all.

Even though there is an agreement over names, failing to restrict the meanings covered by the concepts could lead to dispute. This dispute also applies for the term of authentic because of that the ahli-ḥadīth prioritise isnad and the ahl al-ra'y prioritises isnad as well as the text. As a consequence of the approach taken by the two movements of the ahli-sunnah towards ḥadīths, this situation points contents variety in the phrases of both an authentic (ḥadīth)

and not an authentic (ḥadīth) as well as variety in uses of the phrases. In spite of this disagreement, it is seen that scholars of both ahli-ḥadīth and ahl al-ra'y frequently use the term of not authentic regarding narrations. Ahli-ḥadīth scholars appear to use more the term of not authentic, which takes place many works of the science of ḥadīth and ḥadīth methodology with various reasons, through metain-i aşera (ten faults). On the other hand, ahl al-ra'y scholars mostly appear to use the term of not authentic according to criteria of text critique. In regard to discussions about the authenticity of ḥadīths made by ahli-ḥadīth who emphasizes sanad and ahl al-ra'y who emphasizes text critique; as specified from examples, ahli-ḥadīth scholars mostly use the term of not authentic about sanad but ahl al-ra'y scholars mostly use the term of not authentic about text.

Keywords: Ḥadīth, Authentic, not Authentic, Attribution, Text

Giriş

Hadīslerin dindeki yerinin farkında olan müslümanlar, onlara verdiği ehemmiyetin gereği olarak başlangıçtan itibaren rivâyetlerin sıhhatini araştırmışlardır. Hz. Peygamber döneminde hadīslerin sıhhati, belli ölçüde kendisine danışılmış,¹ hatta hayatın dinamik yapısı içerisinde tatbik edilmesi sebebiyle denetimi ve kontrolü sağlanmıştır. Sahâbe döneminde de râvî ve mervînin değerlendirildiğini gösteren örnekler mevcuttur. Râşid halifeler

---

¹ Muslim, Ebu'l-Huseyn Muslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî, *el-Câmiu's-sahîh*, thk. Muhammed Fuâd Abdalbâki (Beyrût: Dâru İhyâi't- Turâsi'l-Arabî, ts.), "İmân", 10. Sahâbenin ihtiyatında, rivâyetin tahrif veya ziyadesi durumunda Hz. Peygamber'in tehditine maruz kalma ihtimali etkili olmuştur. İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Muslim ed-Dineverî, *Te'vîlu muhtelifi'l-hadîs* (Beyrût: Dâru'l-Cîl, 1393/1972), 39.

döneminde Hz. Ebû Bekir'in nenenin mirası² ve Hz. Ömer'in izin isteme³ örneklerinde şâhit isteme uygulamalarından anlaşıldığı üzere erken dönemde rivâyetlere karşı belli bir hassasiyet gösterilmiştir.⁴ Amre bt. Abdurrahmân'ın (ö. 106/724), “*Urve doğru söylemiş.*”⁵ demesi râvî hakkındaki incelemeye, İbn Mes'ûd'un (ö. 32/653) kendisine aktarılan bilgiye “*Doğru söylemişler.*”⁶ demesi mervînin değerlendirilmesine işaret eder. Râvî ile mervîye dair inceleme ve sorgulamalar hadîslerin sıhhatine dair çabalara işaret eder.

Fitne olayları sonrası hadîs uydurma faaliyetinin başlaması,⁷ rivâyetlere karşı somut tedbirlerin alınmasını beraberinde getirmiş, sözün sahibine aidiyetinin sıhhati hakkında dikkat ve hassasiyet giderek artmıştır. İbn Abbâs'ın (ö. 68/687-88) Buşeyr'i (ö. ?) uyarması,⁸ Muhammed b. Sîrîn'in (ö. 110/729) ehl-i bid'ate ait hadîslerin terk edildiğini söylemesi,⁹ isnâd üzerinden rivâyetlerin değerlendirildiğini göstermektedir. Bu eleştirel yaklaşımın râvîler üzerinden

² Mâlik b. Enes, Ebû Abdullâh el-Esbahî, *el-Muvattâ'*, thk. Muhammed Fuâd Abdalbâki (Beyrût, Dâru İhyâi't-Turâsî'l-Arabî, 1406/1985), “Ferâiz”, 4; Ebû Dâvûd, Suleyman b. Eş'as es-Sicistânî, *es-Sunen*, thk. M. Nâsiruddin Elbânî (Riyâd: Mektebetu'l-Maârif, 1419/1998), “Ferâiz”, 5; et-Tirmizî, Ebû İsmâ Muhammed b. İsmâ, *Sunen-i Tirmizî* (Beyrût: Dâru İhyâi't-Turâsî'l-Arabî, ts.), “Ferâiz”, 10; Rivâyetteki meselenin hukukî olup ikinci kişinin şâhit isteme olduğu değerlendirmeleri söz konusudur. Abdulvahap Özsoy, *Hadis Tenkidi Sahâbe ve Tâbiûn Dönemi* (İstanbul: Beka, 2016), 107-109.

³ el-Buhârî, Ebû Abdullâh Muhammed b. İsmâîl, *Sahîhu'l-Buhârî* (Kâhire: el-Matbaatu's-Selefiyye, 1400/1980), “İsti'zân”, 13; Muslim, “Edep”, 33, İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed el-Kazvînî, *es-Sunen* (Beyrût: Dâru'l-Fikr, ts.), “Edep”, 17; Tirmizî, “İsti'zân ve'l-Âdâb”, 3.

⁴ Sahâbe döneminde istişhâd uygulaması sebebiyle münekkit âlimlerin diğer râvîleri inceleme tasnîfi, bu dönemden başlatılmıştır. el-Hâkim, Ebû Abdullâh Muhammed en-Nîsâbü'rî, *Ma'rîfetu ulûmi'l-hadîs* (Beyrût: Dâru İbn Hazm, 1424/2003), 225. Sahâbenin birbirlerini tenkit etmeleri, hadîslerin sahîhini sakîminden ayırmak için daha ilk dönemden itibaren bir çabanın olduğuna işaret eder. Halil İbrahim Turhan, *Ricâl Tenkitinin Doğuşu ve Gelişimi* (İstanbul: İFAV, 2015), 40-47.

⁵ Mâlik b. Enes, *Muvatta'*, “Talâk”, 54.

⁶ Mâlik b. Enes, *Muvatta'*, “Talâk”, 2.

⁷ Örnek: “Ümmetimden şu iki sınıf cennete giremezler: Kaderiye ve Mürcie.” İbnu'l-Cevzî: Bu, sahîh olmayan bir hadîstir. İbnu'l-Cevzî, Ebu'l-Ferec Abdurrahmân b. Alî, *el-İlelu'l-mutenâhiye fi ehâdisu'l-vâhiye* (Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1403), 1/147.

⁸ Muslim, *Sahîh*, Mukaddime, 1/12.

⁹ Muslim, *Sahîh*, Mukaddime, 1/5.

ilerlemesi, râvîlerin adâlet ve zabt yönünün öne çıkmasına, sonraki dönemde senede ağırlık verilmesine yol açmıştır. Gelişen müteşeddîd yaklaşımlara rağmen Abdullâh b. el-Mubârek'in (ö. 181/797) şu ifadeleri mutesâhil yaklaşıma işaretler: "İsnatta çok titiz olmak gerekir. Çünkü sika râvînin, sikadan rivâyetini bulduğu gibi sika olmayandan rivâyetini de bulursun."¹⁰

Hadîs usûlü, hadîslerin sıhhat şartlarını pek çok yönden inceleyen ve değerlendiren bir disiplindir. Hadîs usûlünde öncü hedef, hadîsin Hz. Peygamber'e aidiyetinin tespitidir. Hadîs usûlünün oluşumu ve gelişimine bağlı olarak senedlerin müstakil olarak bir sıhhat derecesi taşıdığı anlayışı genel kabul görmüştür. Böylece hadîslerin sıhhat derecelerine işaret eden kavramlar kullanılmaya başlanmış ve zamanla istilahlaşmıştır. Rivâyetin makbûl ve merdûduna dair kriterler geliştirilmiş ve literatüre kazandırılmıştır. Metinden bağımsız olarak râvîler üzerinden yapılan değerlendirme sonucunda lafzı veya anlamı aynı olan hadîslerin isnâdları için sahîh, hasen hatta zayıf denilebilmiştir.¹¹ Bu yüzden terimin içeriğini ve sınırlarını belirleme yanında o terimin ne olmadığına tespiti de önemlidir. Hadîs usûlünde belli şartları taşıyan rivâyetler için *sahîh* terimi yanında taşımayanlar için *sahîh değil* ibareleri sıkça kullanılmıştır.

Bir terimin ne olmadığına dair içerik ve kapsamın, ne olduğuna dair içerik ve kapsamdan çok daha geniş bir alanı ihata ettiği malumdur. Çalışmada her bir muhaddisin sahîh değil ifadelerini tespit etmenin makale sınırlarını aşması ve pek çoğunun dışarıda kalma ihtimali sebebiyle belli başlıklar altında sahîh değil ifadelerinin kullanım çeşitliliği yansıtılacaktır. Başlıklar hakkında öz açıklama yapıldıktan sonra ilgili örnek hadîsin sahîh olmaması ve sebebinin açıklaması verilecek, sahîh değil ifadesi ile buna dair açıklamanın aynı kişiye ait olmasına

¹⁰ el-Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Alî, *el-Câmi' li-ahlâki'r-râvî ve âdâbi's-sâmi'* (Riyâd: Mektebetu'l-Maârif, 1403/1983), 2/200.

¹¹ "Hz. Peygamber, (ihram için) kıldığı namazın akabinde telbiye getirdi." Tirmizî: Bu, garîb hasen hadîstir. et-Tirmizî, "Hâc", 9; Hâkim: Bu, Muslim'in şartlarına göre sahîh hadîstir. el-Hâkim, *el-Mustedrek ale's-sahîhayn* (Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1411/1990), 1/620; el-Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Huseyn, *es-Sunenu'l-kubrâ* (Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1424/2003), 5/56. Beyhakî: Bu, isnâdı zayıf bir hadîstir. Bk. İbnu'l-Mulakkın, Ebû Hafs Sirâcuddîn el-Mısırî, *el-Bedru'l-munîr fi tahrîci ehâdîsi's-şerhi'l-kebîr* (Riyâd: Daru'l-Hicre, 1425/2004), 6/148; Elbânî de zayıf hükmünde bulunmuştur. Bk. Tirmizî, "Hâc", 9.

dikkat edilecektir. İmkânlar dâhilinde farklı mütekaddim ve müteahhir âlimler tarafından sahîh değil ifadesinde bulunan kullanımların verilmesi hedeflenmiştir. Her tarîkin ayrı bir hadîs olması sebebiyle örnek olarak verilen hadîsin, aynı veya benzer metne sahip olup sıhhat durumunun farklı olabileceği unutulmamalıdır. Yine sahîh terimi sadece merfû' hadîsler için kullanılmayıp mevkûf ve maktû' hadîs çeşitleri için kullanıldığından çalışmada bazı sahîh değil ifadeleri haber ve eser rivâyetleri arasından seçilmiştir.¹²

Klasik hadîs usûlü eserlerinde sahîh terimi ele alınmış, bunu sağlayan şartlar ayrıntılı incelenmiştir. Gayr-i sahîh ise sahîh için zikredilen şartları sağlamaması sebebiyle isnâdın sahîh olmaması şeklinde bilgiyle yetinilmiştir.¹³ Ahmet Yücel'in, *Hadîs İstilahların Doğuşu ve Gelişimi* ile Abdullah Çelik'in, *Hadîs Usûlü İlminin Doğuşu ve Gelişimi* doktora çalışmalarında hadîs istilahlarının tarihi süreci içinde sahîh terimi de incelenmiştir. Nagihan Yanar'ın, *İbnü's-Salâh'ın Sahîh Hadîs İle İlgili Görüşlerine Yöneltilen Tenkitler* adlı yüksek lisans tezi ile Mehmet Emin Çiftçi'nin, *Hadîs Usûlünde Sahîh Hadîsin Tanımı Problemi* adlı doktora tezinde sahîh hadîsin tanımına yöneltilen problem ve tenkitler ele alınmıştır. Ancak *sahîh değil* ifadesinin sık kullanımına rağmen konu üzerinde çalışma yapılmış olmaması sebebi ve sahîh değil ifadesinin Ehl-i hadîs ve Ehl-i reyin hangi hadîsler için kullandığını göstermek amacıyla böyle bir çalışmaya ihtiyaç duyulmuştur.

1. Sahîh Terimi

Hadîs ilminin gelişimi ile hadîs usûlü ilminin kavramsallaşma süreci paralellik arz etmiştir. Terim ihtiyacına binaen teşekkül eden kavramların hemen hemen tamamı fiili bir duruma tekabül ettiği görüşü¹⁴ ağırlık kazanmıştır. Âlimler, nakledilen rivâyetlerin sahîhini sakîminden ayırt etmek

¹² İmam Şâfiî haber-i vâhidin tanımını yaparken, Hz. Peygamber'e veya ondan sonraki tabakalara (sahâbe, tâbiîn) kesintisiz biçimde ulaşmalıdır, der. eş-Şâfiî, Ebû Abdullâh Muhammed b. İdrîs b. Abbâs, *er-Risâle* (Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, ts.), 369-372.

¹³ Örneğin, İbnü's-Salâh, Ebû Amr Takıyyuddîn eş-Şehrezûrî, *Ulûmu'l-hadîs (el-Mukaddime)* (Dimeşk: Dâru'l-Fikr, 1406/1986), 14.

¹⁴ Mehmet Emin Özafşar, "Sahîh Hadîs" Kavramı Üzerine Bir Çözümleme, *İslami Araştırmalar Dergisi* 19/1 (2006), 107-110.

için yoğun çaba harcamışlar ve sahîh, ihtiyaç duyulan terimlerden biri olmuştur. Sahîh/صحيح kelimesi sıhhatli, sağlıklı, sağlam gibi olumlunun varlığına; hastalıklı, kusurlu, özürlü gibi olumsuzluğun yokluğuna işaret eden anlamlara gelmektedir.¹⁵ Terim manası ise “Adâlet ve zabt özelliklerini taşıyan râvîlerin muttasıl bir senetle naklettikleri şâz ve muallel olmayan hadîs.” şeklinde tarif edilmektedir.¹⁶ İsimler üzerinde ittifak olsa da kavramların kapsadığı manaların sınırlanamaması¹⁷ ihtilafa sebep olabilmektedir. Ehl-i hadîsin isnâd merkezli; Ehl-i reyin, isnâd yanında metnin Kur’ân, sâbit sünnet, umûm-i belvâ, amel ve akla aykırı olmaması gibi şartları araması¹⁸ bu ihtilafın sahîh terimi için de geçerli olduğunu düşündürmektedir. Ehl-i sünnetin iki kolunun hadîslere yaklaşımının sonucu olan bu durum sahîh ve sahîh değil ifadelerinde muhteva farklılığına dolayısıyla onların kullanımındaki çeşitliliğe işaret eder.

er-Rebî b. Huseym el-Kûfi’nin (ö. 65/685 [?]) “Bazı hadîsler, gündüz aydınlığı gibi onun (makbûl) hadîs olduğu; bazı hadîsler ise gece karanlığı gibi onun reddedilmesi (merdûd) gereken hadîs olduğu anlaşılır.”¹⁹ açıklamasıyla İbrâhîm en-Nehaî’nin (ö. 96/714) “Hadîsi dinlerim, alınması gerekeni (makbûl) alırım, diğerlerini (merdûd) terk ederim.”²⁰ görüşü henüz hicrî birinci yüzyılın ortalarından başlayarak makbûl ve merdûd hadîs ayrımının ortaya çıktığını

---

¹⁵ İbn Manzûr, Ebu’l-Fazl Cemaleddîn Muhammed, *Lisânu’l-Arab*, “s-h-h” md. (Kâhire: Dâru’l-Meârif, ts.), 2/507-508.

¹⁶ İbnu’s-Salâh, *Ulûmu’l-hadîs*, 11-12; Tanımın problemleri için bk. Mehmet Emin Çiftçi, *Hadîs Usûlünde Sahîh Hadîsin Tanımı Problemi* (Diyarbakır: Dicle Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2019), 95-105.

¹⁷ ez-Zehabî, Ebû Abdillâh Şemsuddîn Muhammed, *Siyeru A’lâmi’n-Nubelâ*, (Beyrût: Muessesetu’r-Risâle, 1413/1993), 15/409.

¹⁸ Cessâs, Ebû Bekr Ahmed b. Alî er-Râzî, *el-Fusûl fi’l-usûl*, (b.y.: Vizâretu’l-evkâfi’l-Kuveytiyye, 1414/1994), 3/113, 121.

¹⁹ el-Fesevî, Ebû Yûsuf Ya’kûb b. Sufyân, *Kitâbu’l-Ma’rife ve’t-târîh* (Medîne: Mektebetu’d-Dâr, 1410), 2/564.

²⁰ Fesevî, *Kitâbu’l-Ma’rife*, 2/607.

göstermektedir.²¹ Bu ayrımın süreç içerisinde sahîh teriminin oluşumuna kaynaklık ettiği anlaşılmaktadır.

Abdurrahmân b. Mehdî (ö. 198/813-14) ve Yahyâ el-Kattân'ın (ö. 198/814) cerh ve ta'dîl alanında uzmanlaştığı ve râvîler hakkında değerlendirmelerinin kendi dönemlerinde esas alındığı ve hadîsler hakkında sahîh veya zayıf hükmünde buldukları görülmektedir. Özellikle her ikisinin cerh ettiği bir râvîye güvenilemeyeceği, sika kabul ettiklerinin hüccet sayılacağı ve ihtilaf edilen râvîler hakkında içtihat edileceği ve *bu râvîlere ait hadîslerin sahîh derecesinden hasen derecesine düşeceği görüşü*²² sıhhat değerlendirmesinde üçlü taksime işaret etmektedir ki bu, sahîh teriminin ikinci asrın sonunda kullanıldığı düşüncesine işaretidir. Hadîsler için sahîh ve hasen hükümlerinin Alî b. el-Medînî'nin (ö. 234/848) *Müsned* ve *İlel* adlı eserlerinde sıkça kullanılması terimlerin hicrî üçüncü asrın başlarında yaygınlaştığını göstermektedir.²³ Ehl-i hadîste sahîh teriminin anlam içeriği daha önceki dönemlere ait olsa da kullanımının üçlü taksimatlarla netleştiği anlaşılmaktadır. Sahîh terimi, hadîs usûlünün diğer terimleri gibi tedricî bir gelişim gösterdiğinden mütekaddim ve müteahhir Ehl-i hadîs âlimlere göre sahîh hadîsin özelliklerinde farklılık olabileceği unutulmamalıdır.²⁴ Hatta muhaddislerin sıhhat değerlendirmesinde senet ve metin ayrımına gittikleri ve bir hadîsin senedi için kullanılan sahîh (veya sahîh değil) hükmünün her zaman metin için geçerli olmadığı²⁵ görüşü genel olarak kabul edilmektedir. Şimdi sahîh değil ifadesini inceleyelim.

2. Hadîsçilerin Sahîh Değil İfadesini Kullanma Sebepleri

²¹ Bilgi için bk. Ahmet Yücel, *Hadîs İstilahların Doğuşu ve Gelişimi -Hicrî İlk Üç Asır-* (İstanbul: İFAV Yayınları, 1996), 158-159; Abdullah Çelik, *Hadîs Usûlü İlimin Doğuşu ve Gelişimi -Hicrî İlk Üç Asır-* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2017), 77-80.

²² ez-Zehabî, *Zikru men yu'temedu kavluhû fi'l-cerh ve't-ta'dîl, Erbau resâil fi ulûmi'l-hadîs*, nşr. Abdulfettâh, Ebû Gudde (Haleb: Mektebu'l-Matbuatu'l-İslâmiyye, 1990/1410), 180.

²³ Bilgi için bk. Veysel Özdemir, "Hadîslerin Sıhhat Açısından Taksimi ve Hasen Hadîs İstilâhının Ortaya Çıkışı" *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 45 (Eylül 2013), 69-71.

²⁴ Örneğin Hâkim, sahîh hadîsi "Hz. Peygamber'den hadîs naklettiği bilinen sahâbîden iki adil tâbîinin rivâyeti" şeklinde tanımlarken bir özellik belirtmiş ancak İbnu's-Salâh yukarıda geçen tanımında sahîh hadîs için beş özellik sıralamıştır. Hâkim, *Ma'rifetu ulûmi'l-hadîs*, 242.

²⁵ Subhî es-Sâlih, *Ulûmu'l-hadîs ve mustalahuh* (Beyrût: Dâru'l-İlm, 1984), 164.

Sahîh değil ifadesini anlamanın en iyi yolu, sahîhin ne olduğunu açık ve net ifade etmekle başlar. Bu, ancak *efrâdını câmi aġyârını mâni* yani bütün unsurlarını içeren ve olmaması gerekenleri dışarıda tutan bir tanımla mümkündür. Tanım yoluyla terimin ne olduğuna dair yapılan açıklamayla ne olmadığına yönelik istidlal geliştirilebilir. Ancak sahîh veya sahîh hadîs ifadesiyle murad edilen mananın daha iyi anlaşılması için muhaddislerin sahîh değil veya sahîh hadîs değil ifadesiyle neleri kastettiklerinin tespiti önem arz etmektedir. Çünkü bir varlığın ne olmadığı ile ilgili verilen sağlam bilgiler tanımın çerçevesine yardımcı olmaktadır. Bu yüzden sahîh hadîs değil ibaresi üzerinden yapılacak incelemeyle sahîh hadîsin ne olduğuna katkı sağlanabilir.

Hadîs usûlünde *sahîh değil* anlamında kullanılan ifadelerden bazıları şunlardır:

لا يصح، لا يصح سنده، لا يصح إسناده ولا متنه، لا يكاد يصح، لم يصح، لم يصححه، لم يصح فيه، لم يصح فيه حديث، لم يصح فيه شيء، لم يصح فيها شيء أصلاً، ليس بصحيح، غير صحيح، لم يثبت، لم يثبت منها، لم يثبت فيه شيء، لم يثبت من الأحاديث شيء، لم يثبت ولم يصححه، ما ثبت فيه شيء، ليس منها شيء صحيح، ليس فيه شيء صحيح، ليس له إسناده يصح، وليس يصح في هذا الباب عن النبي شيء، ما صح، ما صح فيه شيء، لم يرد، عدم صحة.

Tespit edilen sahîh değil ifadelerinin hangi maksat ile kullanıldıkları şöyle sıralanabilir:

2.1. Râvînin Kusurlarına Bağlı Kullanım

Hadîs usûlünde metâin-i aşera diye ifade edilen râvînin kusurları, onların adâleti ve zabtına dair beşer olmak üzere on kusur başlığı altında toplanmıştır. Hadîs ve hadîs usûlü ilmine dair pek çok eserde farklı sebeplerle yer alan sahîh değil ifadesi râvînin adâleti ve zabtına dair kusurlar için de kullanılmıştır. Şimdi râvînin adâletiyle ilgili sahîh değil kullanımının örnekleri ve sebeplerini inceleyelim.

2.1.1. Râvînin Adâletini Zedeleyen Kusurlarına Bağlı Kullanım

2.1.1.1. Kizb

Kizbu'r-râvî ve ittihâmur'r-râvî bi'l-kizb yalan söylemeyi esas almakla birlikte kizbu'r-râvî, Hz. Peygamber adına yalan rivâyet isnâd ettiği belirlenen ve bu sebeple diğer hadîslerinde de yalan ihtimali bulunan kişinin tevbe etse

bile rivâyetinin kabul edilmemesini;²⁶ ittihâmur'r-râvî bi'l-kizb ise râvînin, dinin bilinen genel kaidelerine aykırı bir rivâyette yalnız kalması veya Hz. Peygamber adına rivâyet uydurduğu bilinmemekle beraber gündelik hayatında yalan konuştuğunun bilinmesi sebebiyle yalancı olmakla itham edilmesidir.²⁷

“Her kim Allâh'ın dininde tefakkuh ederse Allâh onu hesap edemediği yerlerden rızıklandırır ve kaygısını giderir.”²⁸ İbnu'l-Cevzî, rivâyeti aktarır ve bu, Hz. Peygamber'den rivâyeti sahîh olmayan bir hadîstir, (هذا حديث لا يصح عن رسول الله) değerlendirmesini yaptıktan sonra sebep olarak rivâyetin râvîleri arasında bulunan el-Hummânî'nin hadîs uydurduğunu (والحماني كان يضع الحديث) belirtmiştir.²⁹

Kizb vasfıyla itham edilen râvînin rivâyet ettiği mevzû' hadîs için de sahîh değil ifadesi kullanılmıştır. “Muâviye'yi minberim üzerinde gördüğünüzde onu öldürünüz.” rivâyetini aktaran İbnu'l-Cevzî, senette yer alan Amr için Amr'ın uydurması (كذب عمرو) görüşünü beyan etmiş, rivâyet için bu mevzû' bir hadîs (هذا حديث موضوع) hükmünde bulunduktan sonra nakledilen bu rivâyetin Hz. Peygamber'den naklinin sahîh olmadığını (لا يصح عن رسول الله) söylemiştir.³⁰

“Faciri anmaktan korkar mısınız? Onu, kendisinde olan (kusurlar) ile anın ki insanlar ondan sakınırlar.”³¹ es-Sehâvî (ö. 902/1497), bu rivâyetin hangi müellifler tarafından tahrîç edildiğini sıraladıktan sonra hadîsin sahîh olmadığını (ولا يصح) çünkü rivâyetin râvîleri arasında bulunan el-Cârûd'un yalancılıkla suçlandığını (فالجارود ممن رمى بالكذب) belirtmiştir.³² Buradaki yalancılık iddiasının Hz. Peygamber'e karşı olabileceği gibi günlük hayatındaki yalana da işaret

²⁶ Hatîb, *el-Kifâye fi ilmi'r-rivâye* (Medîne: Mektebetu'l-İlmiyye, ts.), 117; İbn Hacer, Ebu'l-Fazl Şihâbuddin el-Askalânî, *Nuzhetu'n-Nazar* (Riyâd: Matbaatu Sefir, 1422/2002), 106; Suyûtî, Ebu'l-Fadl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr, *Tedribu'r-râvî fi şerh-i takrîbi'n-Nevâvî* (Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1417/1996), 1/179.

²⁷ İbn Hacer, *Nuzhetu'n-nazar*, 106.

²⁸ Beyhakî, *Şuabu'l-îmân* (Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1410/1990), 2/102.

²⁹ İbnu'l-Cevzî, *el-İlelu'l-mutenâhiye*, 1/136.

³⁰ İbnu'l-Cevzî, *Kitâbu'l-Mevdûât* (Medîne: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1386/1966), 2/26.

³¹ et-Taberânî, Ebu'l-Kâsım Suleymân b. Ahmed, *el-Mu'cemu'l-kebir* (Musul: Mektebetu'l-Ulûm ve'l-Hikem, 1404/1983), 19/418.

³² es-Sehâvî, Ebu'l-Hayr Şemsuddîn Muhammed, *el-Mekâsıdu'l-hasenefi beyân kesîr mine'l-ehâdis el-muştehire ala'l-elsine* (Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-Arabî, 1405/1985), 562-563.

edebilir. Yalancılıkla itham edilen râvîler için de kullanılan metrûk ifadesi³³ sebebiyle bazı rivayetler hakkında sahîh değil ifadesi kullanılmıştır. Örneğin Tirmizî’de muallak olarak rivâyet edilen “Cuma namazı, geceleyin ailesinin yanına dönebilenlere gereklidir.”³⁴ hadîsinin senedindeki Abdullâh b. Saîd el-Makburî, metrûk râvî (متروك) kabul edildiği için onun naklettiği hadîsle ihticâc edilmesinin sahîh olmadığı (فلا يصح الاحتجاج به) belirtilmiştir.³⁵

2.1.1.2. Fısku’r-râvî

Haram işlememek hususunda titiz davranması beklenen râvînin özellikle adâletini zedeleyecek zahirî günahlardan kaçınması gerekir. ez-Zehebî (ö. 748/1348), Ebû Nuvâs el-Hasen b. Hâni’ (ö. 198/813 [?]) râvîsi hakkında *şîiri zirvede ancak fıskî zâhir, fuḫşiyatı aşîkârdır.* (شعره في الذروة ولكن فسقه ظاهر وتهتكه واضح) Bu yüzden kendisinden rivâyet alınmaya ehil değildir, (فليس بأهل ان يروي عنه) görüşündedir.³⁶ “Sizden biri Allah’a hüsnü zan beslemeden ölmesin. Muhakkak Allah’a hüsnü zan beslemek cennetin bedelidir.” rivâyetinin tarîklerinden³⁷ birinde³⁸ Ebû Nuvâs râvîsi yer almaktadır. Zehebî’nin, Ebû Nuvâs hakkında “Rivâyet alınmaya ehil olmadığı” görüşü onun rivâyetleri hakkında sahîh değil ifadesinden daha kapsamlı bir cerh ifadesidir.³⁹

Münker terimi ve münkeru’l-hadîs teriminin farklı kullanımları⁴⁰ söz konusu olsa da İbn Hacer, râvînin fıskî sebebiyle bulunduğu rivâyet etiği hadîse

³³ İbn Hacer, *Nuzhetu’n-nazar*, 112; Suyûtî, metrûk tanımı içine kesîru’l-galat, fisk ve gafleti de dâhil etmiştir. Suyûtî, *Tedribu’r-râvî*, 1/128.

³⁴ İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekr Abdullah, *el-Musannef fi’l-ehâdîs ve’l-âsâr* (Riyâd: Mektebetu’r-Ruşd, 1409/1989), 1/441; Tirmizî, “Cumua”, 8.

³⁵ Muhammed b. Alî b. Âdem el-Vellavî, *Şerhu sunen en-Nesâi el-musemmâ zehîratu’l-ukbâ fi şerhu’l-muctebâ* (Beyrût: Dâru’l-Mî’râc ed-Devliye, 1996), 16/65.

³⁶ Zehebî, *Mizânu’l-’itidâl fi nakdi’r-ricâl* (Beyrût: Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, 1416/1995), 7/436; Bekir Tatlı, “Fısk Kavramı ve Hadis Usûlü Açısından Fısku’r-râvî”, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13/2 (2013), 21-54.

³⁷ Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdullah Ahmed eş-Şeybânî, *el-Musned*, thk. Şuayb Arnaût v.dğr (Beyrût: Muessesetu’r-Risâle, 1420/1999), 22/28; Muslim, “el-Cenne”, 81.

³⁸ el-Muttakî, Alâuddîn Ali b. Abdulmelik el-Hindî, *Kenzu’l-Ummâl* (Beyrût: Dâru’l-Kütubi’l-İlmiyye, 1419/1998), 3/137.

³⁹ Zehebî, *Mizân*, 7/436

⁴⁰ Ahmet Yücel, Cerh Lafızlarından “Münkeru’l-Hadîs” ve Farklı Kullanımları, *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 15 (1997), 199-208.

münker ifadesini kullanmıştır.⁴¹ Zayıf râvîlerin sika râvîlere muhalif olması durumunda zayıf râvîye münkeru'l-hadîs, rivâyet ettiği mervîye münker hadîs denilmiştir.⁴² Râvî kaynaklı merdûd hadîs çeşitlerinden biri olan münker hadîs için de sahîh değil ifadesi hem râvî hem mervî için kullanılmıştır. “*Rasûlullâh, güneşte ısınan su ile abdest almayı ve yıkanmayı yasakladı. Çünkü o, abraş hastalığına yol açar.*”⁴³ Dârekutnî, bu rivâyetin devamında senette yer alan Amr b. Muhammed el-A'şem için *münkeru'l-hadîs* (منكر الحديث) demiştir. Amr, Fuleyh dışında kimseden rivâyette bulunmadığından *ez-Zuhrî'den rivâyetinin sahîh olmadığı* (ولا يصح عن الزهري) görüşündedir.⁴⁴ Başka bir hadîste Hz. Peygamber, “...Onlardan başka sizlerin bilmediği, Allâh'ın onları (düşmanları) bildiği...” (el-Enfâl 8/60) ayetinde kastedilenler için “Muhakkak onlar cinlerdir” buyurdu. Daha sonra ziyade olarak Hz. Peygamber'in, “İçerisinde cins bir at bulunan ev harap olmaz.”⁴⁵ rivâyeti nakledilir. Müfessir ve muhaddis İbn Kesîr, rivâyet için, *bu hadîs münkerdir*, (وهذا الحديث منكر) dedikten sonra *hem isnâdın hem metnin sahîh olmadığını* (لا يصح إسناده ولا متنه) belirtmiştir.⁴⁶

2.1.1.3. Bid'atu'r-râvî

Bid'at, dinin esasına müteallık hususlarda sünnet anlayışına aykırı söz, fiil ve düşüncenin benimsenmesidir.⁴⁷ Râvî, bid'at ehli ise rivâyetinin kabul edilmemesinde ittifak olsa da râvînin bid'at sahibi olması iddiasının subjektifliği sebebiyle farklı yaklaşımlar olabilmektedir. Bid'at ehli kabul ettikleri râvîlerin rivâyetlerini kesin ret etme, kendi mezhebinin dâisi veya yaptığı rivâyette propaganda yapıp yapmama şartlarına bağlı çeşitli görüşler söz konusudur.⁴⁸

⁴¹ İbn Hacer münker hadîsi, senesinde fuḥş-i galat, kesret-i gafle ve fisk-ı zâhir cerh kusurlarından bir veya birden fazla râvînin bulunması şeklinde açıklamıştır. İbn Hacer, *Nuzhetu'n-nazar*, 112.

⁴² Mehmet Efendioğlu, “Münker”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2006), 32/13.

⁴³ ed-Dârekutnî, Alî b. Umer, *es-Sunen*, (Beyrût: Dâru'l-Ma'rife, 1386/1966), 1/38.

⁴⁴ Dârekutnî, *es-Sunen*, 1/38.

⁴⁵ Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, 17/189.

⁴⁶ İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ İmâduddîn İsmâil, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm* (Beyrût: Dâru Tayyib, 1420/1999), 4/82.

⁴⁷ Rahmi Yaran, “Bid'at”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1992), 6/129-131.

⁴⁸ Enbiya Yıldırım, *Hadîste Metin Tenkidi* (İstanbul: Rağbet, 2009), 160.

Selman el-Fârisî: “Ey Allâh’ın Rasûlü! Vâsin kimdir? diye sordum.” O (s.a.v.): “Vâsim, sırrımın yeri, ehlim arasındaki halifem ve benden sonra geride kalanların en hayırlısı Alî b. Ebî Tâlib’tir.” buyurdu. İbnu’l-Cevzî bu, sahîh değil (هذا لا يصح) hükümünü verdikten sonra tarîkler arasında bulunan bir rivâyetin râvîsi olan Kays b. Mînâ’, Şîa’nın ileri gelenlerinden (قيس بن ميناء من كبار الشيعة) olduğunu belirtmiştir.⁴⁹ Ayrıca râvî gibi mezhep uygulaması olan bir örneği vermek de yerinde olacaktır. “Her kim, âşûrâ’ günü ismid taşı ile sürme çekerse asla göz ağrısı çekmez.”⁵⁰ Bu rivâyete dair ulemânın geneli bu bab ile ilgili hadîsler sahîh değildir, (لم يصح شيء في هذا الباب) görüşündedir. Ebû Hafs b. Bedr el-Mevsîlî (622/1225), Âşûrâ’ günü göze sürme ile ilgili Hz. Peygamber’den hiçbir rivâyet nakledilmedi, (لم يرد في النبي شيء عن النبي) demiştir. Bu, Hz. Hüseyin’in şehit edilmesi üzerine ortaya çıkan bid’attır, (وهو بدعة) hükmünde bulunmuştur.⁵¹

2.1.1.4. Cehâletu’r-râvî

Kendi içinde meçhûlu’z-zât (mübhem), meçhûlu’l ayn ve meçhûlu’l-hâl (mestûr) alt başlıklara ayrılıp râvî hakkında yeterli bilginin olmamasıdır. Hz. Peygamber, cin gecesinde İbn Mes’ûd’a “Kabında ne var?” diye sordu. O, “Nebîz” dedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber, “Hurma güzel ve suyu da temizdir.” buyurdu.⁵² İbn Ebî Şeybe, Ebû Dâvûd ve İbn Mâce’nin de rivâyet ettiği hadîs için Tirmizî, bu hadîs, sadece Ebû Zeyd ve Abdullah (b. Mes’ûd) tarîkiyle Hz. Peygamber’den rivâyet edilmiştir. Ebû Zeyd ise hadîşçiler arasında meçhul râvî (أبو زيد رجل مجهول) kabul edilir ve bu hadîsten başka da rivâyeti bilinmemektedir, demiştir. İbn Ebî Hâtim, Ebû Zur’a’dan, nebîz ile abdest hakkında Ebû Fezâra hadîsinin Ebû Zeyd’in meçhul olması (وأبو زيد مجهول) sebebiyle sahîh olmadığını (ليس بصحيح) işittiğini söyler.⁵³ Pek çok örneği bulunan meçhûl râvîyle ilgili bir örnek daha vermekte fayda vardır. Biriniz hапşırdığında “el-Hamdulillâhi rabbi’l-âlemin.” desin. (Arkadaşı) ona “Yerhamukellâh.” desin. O (hapşıran) da “Allâh bizi ve sizi

⁴⁹ İbnu’l-Cevzî, *Kitâbu’l-Mevdûât*, 1/375.

⁵⁰ Beyhakî, *Şuabu’l-îmân*, 3/367.

⁵¹ İbn Arrâk, Ebu’l-Hasen Alî el-Kinânî, *Tenzîhu’s-şerîi’l-merfûa* (Beyrût: Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, 1981), 2/156.

⁵² İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 1/31; Ebû Dâvûd, “Tahâra”, 42, İbn Mâce, “Tahâra ve Sunenuhâ”, 37; Tirmizî, “Tahâra”, 65.

⁵³ Zeylaî, Ebû Muhammed Abdullah b. Yûsuf, *Nasbu’r-râye li-ehâdîsi’l-hidâye* (Cidde: Muessesetu’r-Reyyân, 1418/1997), 1/138.

bağışlasın.” desin.⁵⁴ Hadîsin bütün tarîkleri sahîh mi? (فهل يصح الحديث بمجموع طرقه؟) diye sorulsa Sâlim b. Ubeyd sahâbî râvîsinin hadîsinde iki meçhûl râvî sebebiyle sahîh olmadığı görüşünde olduğu (لا يصح؛ لأن حديث سالم بن عبيد فيه راويان مجهولان) iddia edilmiştir.⁵⁵

2.1.2. Râvînin Zabtını Zedeleyen Kusurlarına Bağlı Kullanım

2.1.2.1. Kesratu'l-galat/Fuḥṣu'l-galat

Kesratu'l-galat, hafızasındaki kusur sebebiyle râvînin hadîslerde çok fazla yanılmasıdır. Râvînin hata ve yanılışı normal sınırın üzerinde olursa rivâyetlerine ihtiyatlı yaklaşılır. “Allâh, Hz. Peygamber'e Kur'ân'ı açıktan teganni ile okumasına izin verdiği kadar hiçbir şeye izin vermemiştir.”⁵⁶ Bu rivâyet başlığı altında Ebû Bekra Abdulazîm hakkında sika olmadığı, kesîru'l-galat (كثير الغلط) olduğu bilgisini veren Dârekutnî, onun ez-Zebîdî ← ez-Zuhrî ← Alî b. Huseyn ← babası (Huseyn b. Alî) ← dedesi (Alî b. Ebî Tâlib) senedinin sahîh olmadığı (ولا يصح) hükmünde bulunmuştur.⁵⁷ Hadîs naklederken çok hata yapılması râvî zabtının zayıflığına işaret eden önemli kusurlardandır.

2.1.2.2. Fartu'l-gafle/Kesretu'l-gafle

Fartu'l-gafle, râvî zabtının sağlam olmaması sebebiyle çok fazla gafil, dalgın ve dikkatsiz olması sebebiyle rivâyette yaptığı karıştırmaların farkına varamayacağından telkine maruz kalma durumudur. Zuhûl, sehv, nisyân ve tahlît kelimeleri anlam farklarıyla birlikte gaflet kelimesiyle kullanılmaktadır.⁵⁸

“Su kırk kulle⁵⁹ ulaştığında artık o necaset taşımaz.”⁶⁰ Dârekutnî, bu rivâyet için sahîh değil (لا يصح) ifadesini kullanmış ve râvîleri arasında bulunan el-Kâsım

⁵⁴ Buhârî, “Edeb”, 126; Tirmizî, “Edeb”, 3.

⁵⁵ Fehd b. Abdillâh es-Suneyd, *el-İlâm fi îdâh mâ hafıye ala'l-imâm* (Kâhire: Mektebetu's-Sunne, 1417/1996), 29.

⁵⁶ Muslim, “Salâtu'l-Musâfirîn ve Kasruhâ”, 34. el-Bezzâr, Ebu Bekr Ahmed b. Amr, *el-Bahru'z-zahhâr (el-Musned)* (Beyrût & Medîne: Muessesetu Ulûmi'l-Kur'ân & Mektebetu'l-Ulûm ve'l-Hikem, 1409/1988), 2/452.

⁵⁷ Dârekutnî, *el-İlelu'l-vârîde fi'l-ehâdîsi'n-nebeviyye* (Riyâd: Dâru Taybe, 1405/1985), 9: 241.

⁵⁸ Salahattin Polat, “Gaflet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1996), 13/285-286.

⁵⁹ Kulle, büyük su küpü anlamı yanında daha çok sıvı ölçü birimi olarak kullanılmaktadır. Bk. Cengiz Kallek, “Kulle”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 26/357-358.

⁶⁰ İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 1/133; Dârekutnî, *es-Sunen*, 1/26.

b. Abdillāh el-Umerî'nin rivâyeti karıştırdığını (خلط فيه القاسم ابن عبدالله العمري) belirtmiştir.⁶¹ “İnsanların en yalancıları boyacı ve kuyumcudur.”⁶² rivâyetlerini *Hadîs fî zikri's-sâbiğ* başlığı altında sıralayan İbnu'l-Cevzî, ilgili hadîsler için bu hadîslerin hepsi sahih değildir, (هذه الاحاديث كلها لا تصح) diyerek genelleme yapmıştır. İbn Hibbân'ın, sıralanan bu rivâyetler arasında bulunan ilk rivâyetin senedindeki Ferkad râvîsi için *gaflet* (غفلة) sahibi olduğu görüşü⁶³ sebebiyle İbnu'l-Cevzî'nin bu rivâyete sahih değil görüşünde olması ihtimaldir.

2.1.2.3. Vehm

Vehm, râvînin hadîslerde hata ve şüpheye düşerek mecrûh kabul edilmesine sebep olan zabta dair durumlardan birisidir. Vehm yoluyla yapılan hata senette veya metinde gerçekleşebilir.⁶⁴

“Namazın anahtarı abdesttir. Namazın yasakları tekbir ile; (davranış serbestliği) namazdan selam ile başlar. Farz ve nafile her namazda Fâtiha ve bir sure okumayan kişinin namazı olmaz.”⁶⁵ Tirmizî'de nakledilen bu rivâyetin tarîkleri için İbn Hibbân, şöyle demiştir: *Bu hadîs sahih değildir...* (هذا الحديث لا يصح). İkinci tarîk, Ebû Nadra ← Ebî Saîd kanalından Ebû Sufyân tarîkiyle nakledilmektedir. Hassân b. İbrâhîm vehme düşerek Saîd b. Mesrûk (Sufyân es-Sevrî) ← Ebî Nadra ← Ebî Saîd tarikiyle rivâyet etmiştir. Çünkü Hassân, Ebû Sufyân'ı Sufyân es-Sevrî'nin babası olduğu vehminde bulunmuştur. Hâlbuki o, başka Ebû Sufyân'ı tanımaz ki o da zayıf râvî olan Tarîf b. Şihâb'tır.⁶⁶ (هو طريف بن شهاب وكان واهيا وذلك أنه توهم أن أبا سفيان هو والد سفيان الثوري ولم يعلم أن أبا سفيان آخر) “Misvak kullanılarak kılınan namaz, misvak kullanılmadan kılınandan yetmiş kat daha üstündür.”⁶⁷ İbnu'l-Cevzî bu, sahih olmayan bir hadîstir, (هذا حديث لا يصح) görüşündedir. Bazı hadîs eserlerinde nakledilen bu rivâyetin

⁶¹ eş-Şevkânî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Alî es-San'ânî, *el-Fevâidi'l-mecmûa fî'l-ehâdîsi'l-mevdûa* (Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1416/1995), 7.

⁶² Ahmed b. Hanbel, *Musned*, 13/298; İbn Mâce, “Ticârât”, 5.

⁶³ İbnu'l-Cevzî, *el-İlelu'l-mutenâhiye*, 1/136.

⁶⁴ İbn Hacer, *Nuzhetu'n-nazar*, 113.

⁶⁵ Tirmizî, “Salât”, 176.

⁶⁶ İbn Hacer, *Telhîsu'l-Habîr*, 1/390-391.

⁶⁷ İbn Huzeyme, Ebû Bekr Muhammed en-Nîsâbü'rî, *es-Sahîh* (Beyrût: el-Mektebetu'l-İslâmî, 1390/1970), 1/71.

senedinde yer alan Muâviye b. Yahyâ için İbn Hibbân O, vehme düşerek rivâyet ederdi⁶⁸ (وكان يحدث بالوهم) diyerek cerh ifadesini kullanmıştır.

2.1.2.4. Muhâlefetu's-sikât

Zayıf bir râvînin sika râvîlere, sika bir râvînin kendisinden daha güvenilir râvîlere muhalif rivâyette bulunmasıdır. “Hz. Peygamber, iki parçalı bir elbise ve üzerinde vefat ettiği gömleği olmak üzere üç Necrân kumaşı ile kefenlendi.”⁶⁹ Nevevî, rivâyet için bu, kendisiyle ihticâcî sahîh olmayan zayıf bir hadîs (فحديث ضعيف لا يصح) (الاحتجاج به) hükmünde bulunduktan sonra bunun gerekçesi olarak Yezîd b. Ebî Ziyâd'a dair o, özellikle sika râvîlerin rivâyetlerine muhalefet etmiştir (لا سيما وقد خالف) (بروايته الثقات) şeklinde açıklamada bulunmuştur.⁷⁰

2.1.2.5. Sûu'l-hıfz

Sûu'l-hıfz doğum, hastalık veya ihtiyarlık sebeplerinden biriyle râvînin, hadîslerde doğrusunun hatasına tercih edilemeyecek derecede kötü bir hafızaya sahip olmasıdır. “Hür kadının üzerine (isteği olmadan) cariyeyi nikâhlaymayın. (Eğer isterse gecelerin taksimi) hür kadına üçte iki, cariyeye üçte birdir.”⁷¹ Muvattâ' ve bazı hadîs kitaplarında rivâyet edilen bu hadîs ile ilgili senetler Bedru'l-munîr adlı eserde sıralanarak değerlendirilmelerde bulunulmuştur.⁷² Bu tarîkler arasındaki İbn Ebî Leylâ'nın bulunduğu rivâyet için İbn Hazm, sahîh değil (لا يصح) dedikten sonra çünkü İbn Ebî Leylâ, hafızası kötü bir râvîdir (لأن ابن أبي ليلى سيئ الحفظ) şeklinde açıklamada bulunmuştur.⁷³

2.1.2.6. Râvîye Bağlı Diğer Kullanımlar

Sahîh değil ifadesi râvîden kaynaklanan başka hadîsler için de kullanılmıştır.

2.1.2.6.1. Mudrec Hadîs

⁶⁸ İbnu'l-Mulakkın, *el-Bedru'l-munîr*, 2/16.

⁶⁹ Ebû Dâvûd, “Cenâiz”, 34.

⁷⁰ en-Nevevî, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref, *Şerhu Sahîhi Muslim (el-Minhâc)* (Beyrût: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 1392/1972), 7/8.

⁷¹ Mâlik b. Enes, *Muvatta'*, “Nikâh”, 29.

⁷² İbnu'l-Mulakkın, *el-Bedru'l-munîr*, 8/42.

⁷³ İbn Hazm, Ebû Muhammed Alî el-Endelûsî, *el-Muhallâ bi'l-âsâr* (Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1425/2003), 9/215-216.

Hadīslerin isnâd veya metninde olmayan bazı ifadelerin eklendiği ve rivâyetin bir parçası olduğu düşünülen ifadelerdir.⁷⁴ Hz. Peygamber üç kere “Uğursuzluğa inanmak şirktir.” buyurdu. “Hâlbuki bizden hiç kimse (böyle bir düşünceyi kalbinde geçirmeyen) yoktur. Ancak Allâh, bunu tevekkülle giderir.”⁷⁵ Ebû Dâvûd’da nakledilen bu hadīs için es-San’ânî, hâlbuki bizden hiç kimse yoktur, (وما لنا إلا) ifadesinin mudrec olduğunu (فإنه مدرج) çünkü Hz. Peygamber’e şirk ile ilgili hiçbir şey izafe edilemeyeceği için bunun sahîh olmadığını (فإنه لا يصح) belirtmiştir.⁷⁶

2.1.2.6.2. Muzdarib Hadīs

Hadīslerin kuvvet yönünden eşit olup biri diğerine tercih edilemeyen ihtilafı rivâyetlerdir.⁷⁷ “Zeytinyağı yiyiniz, onun ile yağlanınız çünkü o mübarek bir ağaçın meyvesinden çıkıyor.”⁷⁸ İbn Abdilber, bu hadīs için isnâdı muzdarib (إسناده مضطرب) olduğu için sahîh değildir (لا يصح), demiştir.⁷⁹

Râvîyi kastederek (şu) sahîh değil,⁸⁰ hadîsi sahîh değil,⁸¹ Hz. Peygamber’den rivâyeti sahîh değil,⁸² tarîkler arasında bir râvînin tarîki kastedilerek hadîs (şu) râvîsinin tarîkinden dolayı sahîh değil⁸³ veya (şu) râvîsinin rivâyeti dışındakiler sahîh değil,⁸⁴ bu (şu) râvînin cerh olması sebebiyle sahîh olmayan hadîstir⁸⁵ şeklinde sahîh değil ifadeleri sıkça kullanılmaktadır. Yine râvînin kusurunu açıklamaksızın

⁷⁴ İbnu’s-Salâh, *Ulûmu’l-hadîs*, 95.

⁷⁵ Ahmed b. Hanbel, *Musned*, 6: 213; Ebû Ya’lâ, Ahmed b. Alî el-Mevsilî, *el-Müsned* (Dimaşk: Dâru’l-Me’mûn li’t-Turâs, 1404/1984), 9/26.

⁷⁶ Emîr es-San’ânî, Ebû İbrâhîm Muhammed, *Tevdîhu’l-efkâr li-meânî tenkîhi’l-enzâr* (Beyrût: Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, 1417/1997), 2/47.

⁷⁷ İbnu’s-Salâh, *Ulûmu’l-hadîs*, 93-94.

⁷⁸ İbn Mace, “Et’ima”, 34; Tirmizî, “Et’ima”, 43.

⁷⁹ İbn Abdilberr, Ebû Umer Yûsuf en-Nemerî, *el-İstîâb fî ma’rifeti’l-ashâb* (Beyrût: Dâru’l-Cîl, 1412/1991), 4/1597-98.

⁸⁰ Buhârî, *et-Târîhu’l-kebîr* (Beyrût: Dâru’l-Fikr, 1986), 3/137.

⁸¹ Buhârî, *et-Târîhu’l-kebîr*, 1/201.

⁸² İbn Kayyim, Ebû Abdillâh Muhammed el-Cevziyye, *Zâdu’l-meâd fî hedyi hayri’l-ibâd* (Beyrût: Muessesetu’r-Risâle, 1415/1994), 4, 154.

⁸³ Ebû Usâme Selîm b. İd el-Hilâlî, *Ucâletu’r-Râqib el-mutemennî* (Beyrût: Dâru İbn Hazm, 1424/2003), 2/510.

⁸⁴ Buhârî, *et-Târîhu’l-sagîr* (Beyrût: Dâru’l-Maârif, 1406/1986), 2/35.

⁸⁵ İbnu’l-Cevzî, *Kitâbu’l-Mevdûât*, 2/138.

zayıf olduğunu belirterek bu (şu) râvînin zayıf olması sebebiyle sahîh olmayan bir hadîstir⁸⁶ veya sahîh değil çünkü (şu) râvî çok zayıf,⁸⁷ (şu) râvînin zayıflığına icma edilmesi sebebiyle sahîh değil,⁸⁸ (şu) râvînin (bu) râvîden rivâyetinde teferrut etmesi sebebiyle sahîh olmayan hadîstir⁸⁹ kullanımları söz konusudur. Ayrıca metrûk râvî sebebiyle bu (şu) râvînin hiçbir değeri olmaması sebebiyle sahîh olmayan hadîstir,⁹⁰ ihtilaflı rivâyet üzerine (şu) râvînin hadîsi (şunu) inkâr ettiği ve bu da hükümsüz olduğu için sahîh değil,⁹¹ sadece bu rivâyetle bilindiğinden sahîh değil⁹² şeklinde râvîye binaen pek çok sahîh değil ifadesi kullanılmaktadır.

2.2. Senedin Muttasıl Olmaması Sebebiyle Sahîh Değil Kullanımı

2.2.1. Mürsel

Mürsel, senedin sonunda yani Hz. Peygamber ile tâbiîn arasındaki râvînin düşmesidir. Bu arada düşen râvînin sahâbe yanında tâbiîn olma ihtimali söz konusudur.⁹³ “Allâh, Kureyş’i bazı özellikleri sebebiyle üstün kılmıştır. Şüphesiz ben, onlardanım. Allâh başkaları hakkında zikretmediği halde onlar hakkında kitabında zikrettiği bir sure nazil olmuştur. Başkalarının yapamadığı halde onlar, on yıllarca sadece Allâh’a kulluk etmişlerdir. Allâh fil olayı günü onlara yardım etmiştir. Hilâfet (yönetim), sikâye (hacılara su verme) ve sidâne (Kâbe’yi koruma) onlardadır. Hamd Allâh’adır.” Hadîsi aktardıktan sonra İbnu’l-Cevzî bu, Rasûlullah’tan rivâyeti sahîh olmayan bir hadîstir ve mürseldir, (هذا حديث لا يصح عن رسول الله صلى الله عليه وسلم وهو) açıklamasında bulunmuştur.⁹⁴ Çünkü rivâyet, tabiînden olan Saîd b. Museyyeb’in Hz. Peygamber’den nakilde bulunması sebebiyle mürseldir.

2.2.2. Mu’dal

⁸⁶ İbnu’l-Cevzî, *el-İlelu’l-mutenâhiye*, 2/661.

⁸⁷ el-Azîmâbâdî, Ebu’t-Tayyib Şemsulhak, *Avnu’l-ma’bûd şerhu suneni Ebî Dâvûd* (Beyrût: Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, 1415), 1/359.

⁸⁸ İbnu’l-Cevzî, *el-İlelu’l-mutenâhiye*, 2/911.

⁸⁹ İbnu’l-Cevzî, *Kitâbu’l-Mevdûât*, 2/220.

⁹⁰ İbnu’l-Cevzî, *el-İlelu’l-mutenâhiye*, 2/896.

⁹¹ İbn Hacer, *Telhîsu’l-habîr*, 1/415.

⁹² Buhârî, *et-Târîhu’l-Kebîr*, 2/277.

⁹³ İbn Hacer, *Nuzhetu’n-nazar*, 101.

⁹⁴ İbnu’l-Cevzî, *el-İlelu’l-mutenâhiye*, 1/297.

İsnatta (senedin başı hariç) iki veya daha fazla râvînin peşpeşe düştüğü hadîslere mu'dal denir.⁹⁵ “Tütsü, benim ve meleklerin kokusudur. O, şeytanı rahatsız, rahmanı ise hoşnut eder.” Deylemî'nin İsmâîl b. Ayyâş (ö. 182/798) ← Yezîd b. Abdillâh (ö. 139/756) tarîki ile nakledilen rivâyet için Sehâvî, mu'dal ve sahîh olmadığı (معضلا ولا يصح) hükmünde bulunmuştur.⁹⁶

2.2.3. Muallak

Senedin başından bir veya birkaç hatta bütün râvîlerinin atlanılarak rivâyet edilmesine denir.⁹⁷ Müellifin eserinde naklettiği bir rivâyette hocasını, birkaç râvîyi veya bütün isnâdı atlayarak Hz. Peygamber'den rivâyette bulunmasıdır. “İmam, farz namazını eda ettiği yerde nafîle namazı kılmaz.”⁹⁸ rivâyetini Buhârî, muallak olarak nakletmekte ve rivâyetin sonunda *temrîz sigası* ile (وَيُنَكِّرُ) bunun sahîh olmadığını (ولم يصح) kendisi açıklamıştır. Bu rivâyet, muallak (المعلق) başlığı altında örnek olarak da verilmiştir.⁹⁹ Mevkûf bir rivâyetin muallak merfû' olarak nakledilmesi için de sahîh değildir ifadesi kullanılmıştır. “Meni, sümük konumundadır. İzhir otuyla giderilmesi yeterlidir.” Tirmizî, bu rivâyeti senetsiz olarak İbn Abbâs'tan nakletmektedir. Müellif, haberi rivâyetin kaynağı olan İbn Abbâs ile arasındaki bütün râvîleri atlayarak rivâyet etmektedir.¹⁰⁰ Beyhakî, bu rivâyetin merfû' nakledilmesinin sahîh olmadığını (وقد روي مرفوعا ، ولا يصح رفعه) belirtmiştir.¹⁰¹

2.2.4. Muntakî'

Senedin başı, ortası veya sonunda peşpeşe olmamak şartıyla râvînin düşmesidir.¹⁰² “Hz. Ömer İbn Mes'ûd, Ebû Mes'ûd el-Ensârî ve Ebu'd-Derdâ'ya ‘Hz. Peygamber'den rivâyetle çoğalttığımız bu hadîsler nedir?’ diye haber gönderdi. (Hz. Ömer) daha sonra şehit edilinceye kadar onları Medine'de tuttu.”¹⁰³ Farklı

⁹⁵ İbnu's-Salâh, *Ulûmu'l-hadîs*, 59.

⁹⁶ Sehâvî, *el-Mekâsıdu'l-hasene*, 523.

⁹⁷ İbnu's-Salâh, *Ulûmu'l-hadîs*, 24.

⁹⁸ Buhârî, “Ezân”, 157.

⁹⁹ Hudayr, Abdulkereim b. Abdullâh, *Tahkîku'r-rağbe fi tavdîhi'n-nuhbe* (Riyâd: Mektebetu Dâri'l-Minhâc li'n-Neşr ve't-Tevzî', 1426), 84.

¹⁰⁰ Tirmizî, “Tahâra”, 86.

¹⁰¹ Beyhakî, *es-Sunenu'l-kubrâ*, 2/586.

¹⁰² İbn Hacer, *Nuzhetu'n-nazar*, 112.

¹⁰³ Taberânî, *el-Mu'cemu'l-evsat* (Kâhire: Dâru'l-Harameyn, 1415/1994), 3/378.

tarîkleri hadîs kaynaklarında sahîh olarak yer alan bu rivâyet,¹⁰⁴ Taberânî'nin eserinde İbrâhîm b. Abdurrahmân b. Avf'ın bu bilgiyi bizzat kendisi nakletmektedir. Nûreddîn el-Heysemî, İbrâhîm'in hicrî yirmi yılında dünyaya geldiğini ve Hz. Ömer'in sadece üç yıllık ömrüne yetiştiğini hatta İbn Mes'ûd'un bu dönemde Kûfe'de bulunduğunu belirtmiştir. Bu yüzden İbrâhîm'in Hz. Ömer'den nakli sebebiyle eserin munkatı' (هذا أثر منقطع) ve dolayısıyla sahîh olmadığını (ولا يصح هذا عن عمر) vurgulamıştır.¹⁰⁵

2.2.5. Müdelles

Râvînin mülaki veya muasırı olduğu hocasından hadîs işitmediği halde senedinde var olan eksikliği gizleyerek kusursuz nakletme maksadıyla onlardan aktardığını ima ettiği hadîslerdir.¹⁰⁶ “Hz. Peygamber, develerin mola verdiği yere gitti ve Hz. Osman da bir devesinin üzerinde un, bal ve yağ taşır halde geldi. Hz. Peygamber ona ‘Deveyi çökert.’ buyurdu ve o da çökertti. Hz. Peygamber bir tencere istedi ve içine un, yağ ve bal koydu. Sonra pişinceye kadar tencerenin altına ateş vermeyi emretti. Daha sonra arkadaşlarına: ‘Yiyiniz! Bu Farslıların el-habîs (helva) dedikleri şeydir.’ buyurdu.”¹⁰⁷ İbnu'l-Cevzî bu, el-Velîd'in teferrutta kalıp Hz. Peygamber'den rivâyet ettiği sahîh olmayan bir hadîs (هذا حديث لا يصح عن رسول الله - صلى الله عليه وسلم -) (تفرد به الوليد) dedikten sonra o (el-Velîd), isnâttan zayıf râvîleri düşürüyor ve tedlis yapıyordu (وكان يُسقط الضعفاء من الإسناد ويدلس)¹⁰⁸ açıklamasında bulunmuştur.¹⁰⁸

Hadîsçiler, bu başlıklar dışında senetteki kopukluğa dair farklı sebeplerle sahîh değil hükmünde bulunmuşlardır: *İsnâdı sahîh değil*,¹⁰⁹ bu, *isnâdı yönüyle sahîh olmayan hadîstir*,¹¹⁰ bu, *isnâdı sahîh olmayan zayıf bir hadîstir*,¹¹¹ (şu) râvîsinin hadîsi dışında Hz. Peygamber'den müsned olarak rivâyeti sahîh değil¹¹² ifadeleri sıkça

¹⁰⁴ el-Heysemî, Ebu'l-Hasan Nûreddin Alî, *Mecmau'z-zevâid* (Beyrût: Dâru'l-Fîkr, 1412/1912), 1/376.

¹⁰⁵ Heysemî, *Mecmau'z-zevâid*, 1/376.

¹⁰⁶ Hudayr, *Tahkîku'r-rağbe*, 92.

¹⁰⁷ Beyhakî, *Şuabu'l-îmân*, 5/98.

¹⁰⁸ İbnu'l-Cevzî, *el-İlelu'l-mutenâhiye*, 2/666-667.

¹⁰⁹ Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, 1/287.

¹¹⁰ Tirmizî, “Nikâh”, 26.

¹¹¹ İbnu'l-Mulakkın, *el-Bedru'l-munîr*, 8/42.

¹¹² Huveynî, Ebû İshak el-Eserî, *Bezu'l-ihsân bi takrîb-i suneni'n-Nesâ'i Ebî Abdurrahmân* (Kâhire: Mektebetu't-Terbiyeti'l-İslâmiyye, 1410/1990), 2/298.

kullanılmaktadır. Ayrıca tarîk teriminin öne çıktığı *tarîki sahîh değil*,¹¹³ bu *tarîklerinin hepsi sahîh olmayan hadîstir*,¹¹⁴ bu *hadîs, bu tarîk ile sahîh değil*,¹¹⁵ bu, *tarîkleri arasında sahîh olmayan tarîklerinden biridir*,¹¹⁶ sonuç olarak *hadîs, bütün tarîkleri sahîh olmadığından zayıftır*¹¹⁷ şeklinde sahîh değil ifadeleri yer almaktadır. Ayrıca *merfû' rivâyeti sahîh değil, mevkûf rivâyet edilmiştir*,¹¹⁸ *hadîsin (şu) râvînin tarîkiyle hem merfû' hem mevkûf rivâyeti sahîh değil*,¹¹⁹ bu *hadîs belki de bazı selefin sözü olması sebebiyle sahîh değil*,¹²⁰ *müsned bir hadîs olması sebebiyle sahîh değil*,¹²¹ (şu) *râvînin (bu) râvîden semâi olmadığından sahîh değil*,¹²² *muttasıl olması sahîh değil*,¹²³ *ne müsned ne de mürsel rivâyeti sahîh değil*¹²⁴ gibi ifadelerle tarîk veya senetlerin muttasıl olmaması ile ilgili pek çok sahîh değil ifadesi kullanılmaktadır.

2.3. Şûzûz/Şâz Sebebiyle Sahîh Değil Kullanımı

Şâz, sika bir râvînin adâlet ve zabt yönüyle kendisinden daha sika râvî(ler) karşısında senet veya metin ile ilgili bir meselede aykırı rivâyette bulunmasıdır. Teferrutta kalmış sika bir râvînin hadîsi (şâz) karşısında birden fazla sika râvî tarafından nakledilen hadîsi (mahfûz) tercih edilir. “*Hırsızın eli ancak çeyrek dinar ve daha fazlası için kesilir.*”¹²⁵ Buhârî ve Muslim’in hadîs lafızlarını verdikten sonra Ahmed b. Hanbel’de yer alan “*Çeyrek dinarda el kesiniz. Bu miktardan daha aşâğısında el kesmeyiniz.*”¹²⁶ hadîsini veren İbn Hacer, Buhârî ve Muslim’in naklettiği hadîs için sahîh dedikten sonra İmam Ahmed’in naklettiği rivâyetin

¹¹³ İbnu'l-Cevzî, *el-İlelu'l-mutenâhiye*, 2/549.

¹¹⁴ İbnu'l-Cevzî, *el-İlelu'l-mutenâhiye*, 1/280.

¹¹⁵ İbnu'l-Mulakkın, *el-Bedru'l-munîr*, 7/498.

¹¹⁶ İbnu'l-Mulakkın, *el-Bedru'l-munîr*, 1/659.

¹¹⁷ Ebû Usâme, *Ucâletu'r-râgib*, 1/164.

¹¹⁸ İbn Hacer, *Telhîsu'l-habîr*, 1/334.

¹¹⁹ Ebû Usâme, *Ucâletu'r-râgib*, 2/696.

¹²⁰ İbnu'l-Cevzî, *el-İlelu'l-mutenâhiye*, 2/729.

¹²¹ İbn Hacer, *Telhîsu'l-habîr*, 1/334.

¹²² Tirmizî, “Nuzûr ve Eymân”, 1.

¹²³ Beyhakî, *Ma'rîfetu sunen ve'l-âsâr* (Haleb: Dâru'l-Va'y, 1412/1991), 4/410.

¹²⁴ İrâkî, Ebu'l-Fadl Zeynuddîn el-İrâkî, *el-Muğni an hamli'l-esfâr* (Riyâd: Mektebetu Taberiyye, 1995), 1/140.

¹²⁵ Buhârî, “Hudûd”, 14; Muslim, “Hudûd”, 1.

¹²⁶ Ahmed b. Hanbel, *Musned*, 41/60.

ikinci bölümü için şâz olduğunu (الشطر الثاني شاذ) belirterek *sahîh olmadığını* (لا يصح) söylemiştir. Şâz olma sebebi olarak bu ziyadeliğin onlarca isnâda muhalif olarak sadece bu isnâdla gelmesi şeklinde açıklamada bulunmuştur.¹²⁷

2.4. Muallle Olması Sebebiyle Sahîh Değil Kullanımı

Hadîsin senedi veya metni, zahiri yönüyle sıhhat şartlarını taşımasına rağmen mütehasıs veya mütenekkid âlimler tarafından anlaşılabilir bazı gizli kusurların bulunmasıdır. “Hz. Peygamber, *mestin hem altına hem de üstüne mesh etmiştir.*”¹²⁸ Tirmizî bu, *gizli kusuru bulunan hadîstir* (وهذا حديث معلول) görüşündedir. Çünkü Sevr b. Yezîd râvîsinden Velîd b. Muslim’den başkası rivâyet etmemiştir. Tirmizî, Ebû Zur’a ve Muhammed b. İsmâîl’e bu hadîs hakkında sordum. Onlar, *sahîh değil* (ليس بصحيح) dediler. Zira İbnu’l-Mubârek, bu hadîsi Sevr’den, Recâ’ b. Hayve’den naklediyor. Recâ’ da Muğîre’nin kâtibinden kendisine aktarıldığını söylüyor ki Muğîre’nin adı geçmediği için hadîsi mürsel olarak nakledilmiştir.¹²⁹

2.5. Metin Tenkidine Binaen Sahîh Değil İfadeleri

2.5.1. Kur’ân’a Aykırılık

Ehl-i rey sahibi İsâ b. Ebân (ö. 221/836) rivâyetlerin reddine sebep illetlerden biri olarak, haberin “Kur’ân’ın anlam ihtimaline (açık ifadesine) aykırı olmasıdır.”¹³⁰ maddesi hadîsin Kur’ân’a arz edilmesi görüşünü yansıtmaktadır. Erken dönemlerden itibaren var olan¹³¹ ve devam edeceği aşikar olan bu tenkit prensibi hadîşçiler tarafından kullanılagelmiştir.

Hz. Peygamber, cin gecesinde İbn Mes’ûd’a “*Kabında ne var?*” diye sordu. O, “Nebîz” dedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber, “*Hurma güzel ve suyu da temizdir.*”

¹²⁷ İbn Hacer, *Bulûğul merâm* (Riyâd: Dâru’l-Kabes, 1435/2014), 474.

¹²⁸ İbn Mâce, “Tahâra ve Sunenuhâ”, 85; Tirmizî, “Tahâra”, 72.

¹²⁹ Tirmizî, “Tahâra”, 72.

¹³⁰ Cessâs, *Fusûl*, 3/113.

¹³¹ Bedreddin ez-Zerkeşî, Ebû Abdullâh Muhammed, *el-İcâbe li îrâdi mâ’stedrekethu Âişe alâ’s-sahâbe* (Hz. Âişe’nin Sahâbeye Yönelttiği Eleştiriler), trc. Bünyamin Erul (Ankara: Otto, 2010), 33-52.

buyurdu.¹³² Rivâyetin metni *Kur'ân'a aykırı olması* (وهو خلاف القرآن) sebebiyle¹³³ bu hadîsin Hz. Peygamber'den rivâyetinin sahîh olmadığı ifadesi kullanılmıştır.¹³⁴

2.5.2. Sahîh Hadîslere Aykırılık

Hadîsçiler, hadîsleri birbirleriyle karşılaştırması ve buna bağlı sıhhat değerlendirmesinde bulunmaları pratikte yaptıkları uygulamalar arasındadır. Rivâyet edilen hadîs metinleri arasında râvîden veya başka sebeplerden kaynaklanan ihtilaf, tenâkuz hatta teâruzun varlığı ehline malumdur.

“...Beş şeyin keffareti yoktur. Allâh'a şirk koşma, haksız yere insan öldürme, mü'mini yağmalama, savaş günü kaçma ve haksızlıkla bir malı almak için yalan yemin etme.”¹³⁵ İmam Ahmed'in naklettiği bu hadîs için Kutub-i Sitte'de tahrîc edilmediği ama isnâdının *ceyyid* olduğu ifade edilmiştir. Daha sonra bu rivâyetin Buhârî'de nakledilen “Her bir amel için keffaret vardır. Oruç bana yapılan ibadettir. Onun mükâfatını da ben veririm. Oruçlunun ağız kokusu Allâh katında misk kokusundan daha temizdir.”¹³⁶ *sahîh hadîsine muhalefet etmesi* (لمخالفته للحديث) sebebiyle *sahîh olmadığı* (لا يصح) hükmü verilmiştir.¹³⁷

2.5.3. Akla Aykırılık

Îsâ b. Ebân'ın rivâyetlerin reddine sebep olan dört illete Cessâs (ö. 370/981), Allâh'ın hüccetlerinden biri gördüğü akli eklemiş ve rivâyetlerin aklın hükümlerine aykırılık taşımaması gerektiğini zikretmiştir.¹³⁸

Hz. Peygamber “Bilir misiniz, iflas eden kimdir?” diye sorunca onlar (sahâbe), “Ey Allâh'ın Rasûlü, bize göre iflas eden dirhemi ve malı olmayandır.” dediler. Bunun üzerine Hz. Peygamber, “Ümmetimin iflas edeni kıyamet günü oruç, namaz ve zekât (sevabı) ile gelen ama kimine zulmeden, kimini döven, bazısına söven ve bu yüzden hasenatını şuna buna dağıtan böylece üzerindeki günahları (kul hakları) bitmeden önce hasenatı biter. Kul hakkı sahiplerinin günahlarını da yüklenerek daha sonra cehenneme

¹³² İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 1: 31; Ebû Dâvûd, “Tahâra”, 42; İbn Mâce, “Tahâra ve Sunenuhâ”, 37; Tirmizî, “Tahâra”, 65.

¹³³ “...Su bulamadığınız zaman temiz toprakla teyemmüm edin...” en-Nisâ' 4/43.

¹³⁴ Zeylaî, *Nasbu'r-Râye*, 1/138.

¹³⁵ Ahmed b. Hanbel, *Musned*, 14/350.

¹³⁶ Buhârî, “Tevhîd”, 51.

¹³⁷ Ebû Abdurrahmân Abdullah b. Sâlih, *Reddu'l-cemîl fi'z-zebbi an irvâi'l-ğalîl* (Beyrût: Daru'l-Lu'lue, 1431/2010), 369.

¹³⁸ Cessâs, *Fusûl*, 3/121.

atılandır.” buyurdu.¹³⁹ Kelâbâzî, bu rivâyet hakkında çeşitli değerlendirmeleri aktarıp “Hiçbir günahkâr başkasının günahını yüklenmez.” (Fâtır, 35/18) ayeti sebebiyle Kur’ân’a aykırılığına vurgu yaptıktan sonra *aklın bu rivâyeti muhâl/imkânsız gördüğünü* (ويستحيل في العقل) ve bu yüzden *bu hadîs nasıl sahîh olabilir*, (فكيف يصح هذا الحديث) diyerek rivâyetin sahîh olmadığına işaret etmiştir.¹⁴⁰

2.5.4. Bilime Aykırılık

Hadîsler arasında teknolojinin gelişimine bağlı olarak araştırılan rivâyetler olmuştur. Bu hadîsler hakkında şerhlerde çeşitli değerlendirmeler yapılmıştır. Bilimsel anlayış ve yaklaşımlara aykırı olduğu düşünülen hadîslerin reddedilmesine dair değerlendirme ve tartışmalar on dokuzuncu yüzyılın sonlarına doğru artış göstermiştir.¹⁴¹

“Birinizin içeceği sinek düşerse, kişi onu iyice batırsın. Zira onun bir kanadında hastalık diğeri ise şifa vardır.”¹⁴² Reformist yaklaşımlara sahip olan Muhammed Reşîd Rızâ (ö. 1935), uzun değerlendirmeler sonrası *zubâb hadîsinin gerçeğe aykırılığı sebebiyle Hz. Peygamber’e refedilmesinin sahîh olmadığı* (أن حديث الذباب مخالف) sonucuna ulaşırken *bu hadîsin ilme aykırı olması ve te’vilinin imkânsızlığına* (مع منافاته للعلم و عدم إمكان تأويله) da işaret etmiştir.¹⁴³

2.5.5. Tarihe Aykırılık

Hadîs, dinî veya gayr-i dinî bir tarih bilgisi aktarabileceği gibi hattı zatında kendisi de tarihî bir bilgi değeri taşımaktadır. Hadîs, yaşanmış bir olayın veya söylenmiş bir sözün râvîden râvîye aktarımı sürecinde kaynağından başlayarak müellifin yazımına hatta modern baskılarına kadar tarihin izlerini taşıdığından aktarılan bilginin tarihe ve tarihî bilgilere aykırı olmaması gerekir.

Hız. Peygamber her gazve öncesinde yerine vekil bırakma uygulamasını Tebük gazvesi için de gerçekleştirmiş ve Medine’de yerine bu defa Hız. Ali’yi

¹³⁹ Ahmed b. Hanbel, *Musned*, 13/399; Muslim, “Birr ve Sıla”, 59; Tirmizî, “Sıfatu’l-Kiyâme”, 2.

¹⁴⁰ el-Kelâbâzî, Ebû Bekr Muhammed b. İbrahîm, *Bahru’l-fevâid (Ma’âni’l-ahbâr)* (Beyrût: Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, 1420/1999), 384.

¹⁴¹ Osman Oruçan, “Bazı Hadîsleri Anlama ve Yorumlamada Bilimsel Verilerin Kullanımı: Tarihî Arka Plan”, *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/4 (Eylül/2015), 41, 50.

¹⁴² Ahmed b. Hanbel, *Musned*, 12/315; Buhârî, “Bed’u’l-Halk”, 17; İbnu Mâce, “Tıb”, 31; Ebû Dâvud, “Et’ime”, 49.

¹⁴³ Muhammed Reşîd Rızâ, *Mecelletu’l-menâr*, 29 (1315), 37.

vekil bırakmıştır. “Hz. Peygamber insanlarla birlikte Tebük gazvesine çıkarken Hz. Alî, Hz. Peygamber’e ‘*Seninle gelebilir miyim?*’ diye sordu. Hz. Peygamber de ‘*Hayır!*’ deyince Hz. Ali ağladı. Hz. Peygamber bunun üzerine ‘*Benim yanımda konumunun Hz. Mûsâ yanında Hz. Hârûn gibi olmasını istemez misin? Ancak sen peygamber değilsin.*’ dedikten sonra ‘*Sen halifemsin*’ buyurdu.”¹⁴⁴ Hz. Alî’nin faziletine dair aktarılan bu rivâyet hakkında tarih kaynaklarında çeşitli bilgiler aktarılmaktadır.¹⁴⁵ Hadîste de “*Sen halifemsin.*” bölümünün geçip geçmediği ile ilgili farklı rivâyetler vardır. Ekseriyetle Şîa kaynaklarında Hz. Ali ile ilgili zikredilen “*O, benden sonraki halifemdir.*” rivâyeti hakkında *pek çok tarîki olan bu rivâyet sahîh değildir, (فلا يصح بوجه من الوجوه) aksine rivâyetlerin yalan ve geçersiz olduğunu gösteren pek çok delil vardır, (بل هو من أباطلهم الكثيرة التي دلّ الواقع التاريخي على كذبها)* şeklinde açıklamalarda bulunulmuştur.¹⁴⁶

2.6. Sahîh Hadîslerin Bulunmadığı Konular Hakkında Sahîh Değil İfadeleri

Muhaddisler yaptıkları araştırmalarda Hz. Peygamber’in bazı konularda rivâyetinin olmadığını tespit etmişlerdir. Bu konular hakkında sahîh olmadığı kaydı genellikle yer almaktadır. Örneğin İbnu’l-Cevzî, *karpuzun fazileti hakkında hiçbir sahîh rivâyet yoktur. Hz. Peygamber sadece onu yemiştir.*¹⁴⁷ Ayrıca bu, aslı olmayan asılsız bir hadîstir,¹⁴⁸ bu babta Hz. Peygamber’den hiçbir rivâyet sahîh değil,¹⁴⁹ bu babta hiçbir rivâyet sahîh değil¹⁵⁰ gibi bab kelimesi öne çıkarılarak sahîh değil ifadeleri kullanılmıştır. Ayrıca *hadîs, bu metin ile sahîh değil,*¹⁵¹ *fakihler kitaplarında zikretseler, rivâyete itimat etseler ve manası doğru olsa da sahîh değil,*¹⁵² (şu) konu

¹⁴⁴ Beyhakî, *es-Sunenu’l-kubrâ*, 7/417.

¹⁴⁵ İbn Sa’d, Ebu Abdillâh Muhammed b. Sa’d el-Hâşimî, *et-Tabakâtu’l-kubrâ* (Beyrût: Dâru Sâdır, ts.), 3/23-27.

¹⁴⁶ Muhammed b. Alî, *Meşâriku’l-envâr* (Riyâd: Dâru’l-Muğnî, 1427/2006), 3/203.

¹⁴⁷ İbnu’l-Cevzî, *Kitâbu’l-Mevdûât*, 2/286.

¹⁴⁸ İbn Ebî Hâtîm, Ebû Muhammed Abdurrahmân, *Kitâbu’l-İlel* (Riyâd: Matâbi’u’l-Humeydî, 1427/2006), 1/556.

¹⁴⁹ Tirmizî, “Tahâra”, 43.

¹⁵⁰ İbnu’l-Mulakkın, *el-Bedru’l-munîr*, 2/527.

¹⁵¹ İrâkî, *el-Muğnî* 1: 441; İbnu’l-Cevzî, *Kitâbu’l-Mevdûât*, 1/146.

¹⁵² İbnu’l-Cevzî, *el-İlelu’l-mutenâhiye*, 1/21.

hakkında Hz. Peygamber'den hiçbir rivâyet sahîh değıl,¹⁵³ (şunun) fazileti hakkında Hz. Peygamber'den rivâyet sahîh değıl,¹⁵⁴ bu (rivâyet), Hz. Peygamber'den rivâyeti sahîh olmayan bir hadîstir,¹⁵⁵ bu sözün Hz. Peygamber'den rivâyeti sahîh değıl,¹⁵⁶ bu konuda rivâyetin çoğunluğu sahîh değıl,¹⁵⁷ gibi ifadelerle muhaddisler, hakkında sahîh hadîs bulunmayan konular ile ilgili sahîh değıl hükmünde bulunmuşlardır.¹⁵⁸

Hadîsler hakkında fitne olayları sonrası somut tedbirler alınmıştır. Bu gelişmelere bağılı olarak İslâm âlimleri hadîsler hakkında sahîh değıl ifadesini sened ve metne bağılı olarak sıkça kullanmıştır.

Sonuç

Müslümanlar ortaya çıkan bazı meselelerini hadîslerle başvurarak çözme yoluna gitmişlerdir. Bir yandan İslâm coğrafyasının genişlemesi ve şartların değışmesi sebebiyle meydana gelen problemlere karşı dağılık halde bulunan hadîslerin tedvîn ihtiyacı doğmuş; diğere taraftan fitnenin zuhur etmesi ve ümmetin birliğinin bozulması nedeniyle Hz. Peygamber'e isnâd edilen haberlere ihtiyatlı yaklaşımlar ortaya çıkmıştır. Geliştirilen çeşitli anlayışlar süreç içinde sistematik hale getirilerek usûl ve yöntemler oluşturulmuştur. Bu çabaların başat faktörü, hadîslerin Hz. Peygamber'e aidiyetini sorgulayarak sıhhat değılendirmesinde bulunulmasıdır. Hicrî ilk iki asırda hadîslerin sıhhat değılendirmelerine dair genel yaklaşım makbûl veya merdûd çerçevesinde hükümler verilmiştir. Üçüncü asırdan itibaren şartları taşıyan hadîsler için *sahîh* terimi, şartları taşımayanlar için *sahîh değıl* kullanımı yaygınlaşmıştır.

Hadîsler hakkında râvî ve mervîye bağılı olarak sahîh değıl ifadesine sıkça rastlanılmaktadır. Kizb, fisku'r-râvî, bid'atu'r-râvî ve cehâletu'r-râvîyi kapsayan râvînin adâleti; kesratu'l-galat, fartu'l-gafle, vehm, muhâlefetu's-sikât ve sîu'l-hıfzını kapsayan râvînin zabtına dair kullanılmaktadır. Senedin muttasıl

¹⁵³ İbnu'l-Mulakkın, *el-Bedru'l-munîr*, 5/522.

¹⁵⁴ Alî el-Kârî, Ebu'l-Hasan Nureddin Alî, *el-Esrâru'l-merfûa fi'l-ahbâri'l-mevdûa* (Beyrût: Daru'l-Emâne, 1391/1971), 477.

¹⁵⁵ İbnu'l-Cevzî, *el-İlelu'l-mutenâhiye*, 1/21.

¹⁵⁶ el-Kâvakcî, Ebu'l-Mehâsin Halîl b. İbrâhîm, *el-Lu'luul-mersû' fîmâ lâ asle lehû ev bi-aslihî mevdû'* (Beyrût: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1415/1994), 95.

¹⁵⁷ Tirmizî, "Tahâra", 41.

¹⁵⁸ Enbiya Yıldırım, *Sahîh Hadîs Bulunmayan Konular* (Ankara: Otto, 2015).

olmadığına işaret eden mürsel, mu'dal, muallak, munkatı' ve müdelles hadîs çeşitleri için sahîh değil ifadeleri yer almaktadır. Şâz ve muallel hadîsler için de sahîh değil kullanımları söz konusudur. Ehl-i sünnetin iki ana damarı olan Ehl-i hadîs ve Ehl-i reye mensup muhaddislerin sıkça rivâyetler hakkında sahîh değil ifadesi kullandıkları görülmektedir. Ehl-i hadîsin senet, Ehl-i reyin metin tenkidini öne çıkararak hadîslerin sıhhati hakkında yaptığı değerlendirmelere paralel olarak, örneklerden tespit edildiği gibi Ehl-i hadîs âlimleri daha çok senet, Ehl-i rey âlimleri ise daha çok metin ile ilgili sahîh değil ifadelerini kullanmaktadırlar.

Kaynakça

- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed eş-Şeybânî. *el-Musned*. Beyrût: Muessesetu'r-Risâle, 1420/1999.
- Alî el-Kârî, Ebu'l-Hasan Nureddin Alî b. Sultan Muhammed. *el-Esrâru'l-merfûa fi'l-ahbâri'l-mevdûa*. Beyrût: Daru'l-Emâne, 1391/1971.
- el-Azîmâbâdî, Ebu't-Tayyib Şemsulhak Muhammed b. Emîr Alî. *Avnu'l-ma'bûd şerhu suneni Ebî Dâvûd*. Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1415.
- el-Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Huseyn b. Alî. *es-Sunenu'l-kubrâ*. Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1424/2003.
- el-Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Huseyn b. Alî. *Şuabu'l-îmân*. Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1410/1990.
- el-Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Huseyn b. Alî. *Ma'rifetu sunen ve'l-âsâr*. Haleb: Dâru'l-Va'y, 1412/1991.
- el-Bezzâr, Ebu Bekr Ahmed b. Amr b. Abdilhâlik el-Basrî. *el-Bahru'z-zahhâr (el-Musned)*. Beyrût & Medîne: Muessesetu Ulûmi'l-Kur'ân & Mektebetu'l-Ulûm ve'l-Hikem, 1409/1988.
- el-Buhârî, Ebû Abdullâh Muhammed b. İsmâîl. *Sahîhu'l-Buhârî*. Kâhire: el-Matbaatu's-Selefiyye, 1400/1980.

- Cessâs, Ebû Bekr Ahmed b. Alî er-Râzî. *el-Fusûl fi'l-usûl*. b.y.: Vizâretu'l-evkâfi'l-Kuveytiyye, 1414/1994.
- Çelik, Abdullah. *Hadîs Usûlü İlminin Doğuşu ve Gelişimi -Hicrî İlk Üç Asır-*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2017.
- Çiftçi, Mehmet Emin. *Hadîs Usûlünde Sahîh Hadîsin Tanımı Problemi*. Diyarbakır: Dicle Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora tezi, 2019.
- ed-Dârekutnî, Alî b. Umer b. Ahmed. *es-Sunen*. Beyrût: Dâru'l-Ma'rife, 1386/1966.
- ed-Dârekutnî, Alî b. Umer b. Ahmed. *el-İlelu'l-vâride fi'l-ehâdîsi'n-nebeviyye*. Riyâd: Dâru Taybe, 1405/1985.
- Ebû Abdurrahmân Abdullah b. Sâlih. *Reddu'l-cemîl fi'z-zebbi an irvâi'l-ğalîl*. Beyrût: Daru'l-Lu'lue, 1431/2010.
- Ebû Dâvûd, Suleyman b. Eş'as es-Sicistânî. *es-Sunen*. Riyâd: Mektebetu'l-Maârif, 1419/1998.
- Ebû Hanîfe, Nu'mân b. Sâbit. *el-Âlim ve'l-muteallim*. trc. Mustafa Öz, *İmam-ı A'zam'ın beş eseri içinde*. İstanbul: İFAV, 2002.
- Ebû Usâme Selîm b. İd el-Hilâlî. *Ucâletu'r-Râgib el-mutemennî*. Beyrût: Dâru İbn Hazm, 1424/2003.
- Ebû Ya'lâ, Ahmed b. Alî b. el-Musennâ el-Mevsilî. *el-Müsned*. Dımaşk: Dâru'l-Me'mûn li't-Turâs, 1404/1984.
- Efendioğlu, Mehmet. "Münker". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 32/13-14. Ankara: TDV Yayınları, 2006.
- Emîr es-San'ânî, Ebû İbrâhîm Muhammed b. İsmâîl. *Tevdîhu'l-efkâr li-meânî tenkîhi'l-enzâr*. Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1417/1997.
- Fehd b. Abdillâh es-Suneyd. *el-Îlâm fi idâh mâ hafıye ala'l-imâm*. Kâhire: Mektebetu's-Sunne, 1417/1996.

- el-Fesevî, Ebû Yûsuf Ya'kûb b. Sufyân *Kitâbu'l-Ma'rife ve't-târîh*. Medîne: Mektebetu'd-Dâr, 1410.
- el-Hâkim, Ebû Abdullâh Muhammed b. Abdullâh en-Nîsâbûrî. *Ma'rifetu ulûmi'l-hadîs*. Beyrût: Dâru İbn Hazm, 1424/2003.
- el-Hâkim, Ebû Abdullâh Muhammed b. Abdullâh en-Nîsâbûrî. *el-Mustedrek ale's-sahîhain*. Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1411/1990.
- el-Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit. *el-Kifâye fi ilmi'r-rivâye*. Medîne: Mektebetu'l-İlmiyye, ts.
- el-Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit. *el-Câmi' li-ahlâki'r-râvî ve âdâbi's-sâmi'*. Riyâd: Mektebetu'l-Maârif, 1403/1983.
- el-Heysemî, Ebu'l-Hasan Nûruddin Alî b. Ebî Bekr. *Mecmau'z-zevâid*. Beyrût: Dâru'l-Fikr, 1412/1912.
- Hudayr, Abdulkerim b. Abdullâh b. Abdurrahmân. *Tahkîku'r-rağbe fi tadvîhi'n-nuhbe*. Riyâd: Mektebetu Dâri'l-Minhâc li'n-Neşr ve't-Tevzî', 1426.
- Huveynî, Ebû İshak el-Eserî. *Bezlu'l-ihsân bi takrîb-i suneni'n-Nesâ'i Ebî Abdirrahmân*. Kâhire: Mektebetu't-Terbiyeti'l-İslâmiyye, 1410/1990.
- Irâkî, Ebu'l-Fadl Zeynuddîn el-Irâkî. *el-Muğnî an hamli'l-esfâr*. Riyâd: Mektebetu Taberiyye, 1995.
- İbn Abdilberr, Ebû Umer Yûsuf b. Abdillâh en-Nemerî. *el-İstîâb fi ma'rifeti'l-ashâb*. Beyrût: Dâru'l-Cîl, 1412/1991.
- İbn Arrâk, Ebu'l-Hasen Alî b. Muhammed b. el-Kinânî. *Tenzîhu's-şerûi'l-merfûa*. Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1981.
- İbn Ebî Hâtim, Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Muhammed. *Kitâbu'l-İlel*. Riyâd: Matâbi'u'l-Humeydî, 1427/2006.
- İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed. *el-Musannef fi'l-ehâdis ve'l-âsâr*. Riyâd: Mektebetu'r-Ruşd, 1409/1989.

- İbn Hacer, Ebu'l-Fazl Şihâbuddin Ahmed el-Askalânî. *Nuzhetu'n-Nazar*. Riyâd: Matbaatu Sefîr, 1422/2002.
- İbn Hacer, Ebu'l-Fazl Şihâbuddin Ahmed el-Askalânî. *Telhîsu'l-habîr*. Kâhire: Muessesetu'l-Kurtuba, 1416/1995.
- İbn Hacer, Ebu'l-Fazl Şihâbuddin Ahmed el-Askalânî. *Bulûğul merâm*. Riyâd: Dâru'l-Kabes, 1435/2014.
- İbn Hazm, Ebû Muhammed Alî b. Ahmed b. Hazm el-Endelûsî. *el-Muhallâ bi'l-âsâr*. Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1425/2003.
- İbn Huzeyme, Ebû Bekr Muhammed b. İshâk en-Nîsâbü'rî. *es-Sahîh*. Beyrût: el-Mektebetu'l-İslâmî, 1390/1970.
- İbn Kayyım, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ebî Bekr el-Cevziyye, *Zâdu'l-meâd fî hedyi hayri'l-ibâd*. Beyrût: Muessesetu'r-Risâle, 1415/1994.
- İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ İmâduddîn İsmâil b. Umer. *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*. Beyrût: Dâru Tayyib, 1420/1999.
- İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullâh b. Muslim ed-Dineverî, *Te'vîlu muhtelifi'l-hadîs*. Beyrût: Dâru'l-Cîl, 1393/1972.
- İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî. *es-Sunen*. Beyrût: Dâru'l-Fikr, ts.
- İbn Manzûr, Ebu'l-Fazl Cemaleddîn Muhammed b. Mûkerrem. *Lisânu'l-Arab*, “s-h-h” md. Kâhire: Dâru'l-Meârif, ts.
- İbn Sa'd, Ebu Abdillâh Muhammed b. Sa'd b. Menî' el-Hâşimî ez-Zuhrî. *et-Tabakâtu'l-kubrâ*. Beyrût: Dâru Sâdır, ts.
- İbnu'l-Cevzî, Ebu'l-Ferec Cemâluddîn Abdurrahmân b. Alî. *el-İlelu'l-mutenâhiye fî ehâdisu'l-vâhiye*. Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1403.
- İbnu'l-Cevzî, Ebu'l-Ferec Cemâluddîn Abdurrahmân b. Alî. *Kitâbu'l-Mevdûât*. Medîne: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1386/1966.

- İbnu'l-Mulakkın, Ebû Hafs Sirâcuddîn Umer b. Alî b. Ahmed el-Ensârî el-Mısırî. *el-Bedru'l-munîr fî tahrîci ehâdîsi's-şerhi'l-kebîr*. Riyâd: Daru'l-Hicre, 1425/2004.
- İbnu's-Salâh, Ebû Amr Takıyyuddîn Osmân b. Salâhiddîn Abdirrahmân b. Mûsâ eş-Şehrezûrî. *Ulûmu'l-hadîs (el-Mukaddime)*. Dimeşk: Dâru'l-Fikr, 1406/1986.
- Kallek, Cengiz. "Kulle", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 26/357-358. Ankara: TDV Yayınları, 2002.
- el-Kâvackî, Ebu'l-Mehâsin Halîl b. İbrâhîm. *el-Lu'luul-mersû' fî mâ lâ asle lehû ev bi-aslihî mevdû'*. Beyrût: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1415/1994.
- el-Kelâbâzî, Ebû Bekr Muhammed b. İbrahîm b. Ya'kub. *Bahru'l-fevâid (Ma'âni'l-ahbâr)*. Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1420/1999.
- Mâlik b. Enes, Ebû Abdullâh el-Esbahî. *el-Muvattâ'*. Beyrût, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 1406/1985.
- Muhammed b. Alî b. Âdem b. Mûsâ el-İsyûbî el-Vellavî. *Meşâriku'l-envâr*. Riyâd: Dâru'l-Muğnî, 1427/2006.
- Muhammed b. Alî b. Âdem b. Mûsâ el-İsyûbî el-Vellavî. *Şerhu sunen en-Nesâi el-musemmâ zehîratu'l-ukbâ fî şerhu'l-muctebâ*. Beyrût: Dâru'l-Mî'râc ed-Devliye, 1996.
- Muslim, Ebu'l-Huseyn Muslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî. *el-Câmiu's-sahîh*. Beyrût: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, ts.
- el-Muttakî, Alâuddîn Ali b. Abdulmelik b. Kadı Han el-Hindî. *Kenzu'l-Ummâl*. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1419/1998.
- en-Nevevî, Ebû Zekerıyyâ Yahyâ b. Şeref. *Şerhu Sahîhi Muslim (el-Minhâc)*. Beyrût: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 1392/1972.

Oruçhan, Osman. “Bazı Hadîsleri Anlama ve Yorumlamada Bilimsel Verilerin Kullanımı: Tarihî Arka Plan”. *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/4 (Eylül/2015), 40-69.

Öner, Necati. *Klasik Mantık*. Ankara: AÜİF Yayınları, 1991.

Özafşar, Mehmet Emin. “Sahîh Hadîs” Kavramı Üzerine Bir Çözümleme. *İslami Araştırmalar Dergisi* 19/1 (2006), 107-110.

Özdemir, Veysel. “Hadîslerin Sihhat Açısından Taksimi ve Hasen Hadîs İstılâhının Ortaya Çıkışı”. *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 45 (Eylül 2013), 67-110.

Özsoy, Abdulvahap. *Hadis Tenkidi Sahâbe ve Tâbiûn Dönemi*. İstanbul: Beka, 2016.

Polat, Salahattin. “Gaflet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 13/285-286. Ankara: TDV Yayınları, 1996.

es-Sehâvî, Ebu'l-Hayr Şemsuddîn Muhammed b. Abdirrahmân b. Muhammed. *el-Mekâsıdu'l-hasenefî beyân kesîr mine'l-ehâdîs el-muştehire ala'l-elsine*. Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-Arabî, 1405/1985.

Subhî es-Sâlih. *Ulûmu'l-hadîs ve mustalahuh*. Beyrût: Dâru'l-İlm, 1984.

Suyûtî, Ebu'l-Fadl Celâluddîn Abdurrahman b. Ebî Bekr. *Tedrîbu'r-râvî fi şerh-i takrîbi'n-Nevâvî*. Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1417/1996.

eş-Şâfiî, Ebû Abdullâh Muhammed b. İdrîs b. Abbâs. *er-Risâle*. Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, ts.

eş-Şevkânî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Alî es-San'ânî. *el-Fevâidi'l-mecmûa fi'l-ehâdîsi'l-mevdûa*. Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1416/1995.

et-Taberânî, Ebu'l-Kâsım Suleymân b. Ahmed b. Eyyûb. *el-Mu'cemu'l-kebîr*. Musul: Mektebetu'l-Ulûm ve'l-Hikem, 1404/1983.

et-Taberânî, Ebu'l-Kâsım Süleyman b. Ahmed b. Eyyûb. *el-Mu'cemu'l-evsat*. Kâhire: Dâru'l-Harameyn, 1415/1994.

- Tatlı, Bekir. Fısk Kavramı ve Hadīs Usûlü Açısından Fısku'r-râvî. *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13/2 (2013), 21-54.
- et-Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa. *Sunen-i Tirmizî*. Beyrût: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, ts.
- Turhan, Halil İbrahim. *Ricâl Tenkitinin Doğuşu ve Gelişimi*. İstanbul: İFAV, 2015.
- Yanar, Nağihan. *İbnü's-Salâh'ın Sahîh Hadīs İle İlgili Görüşlerine Yöneltilen Tenkitler*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2013.
- Yaran, Rahmi. "Bid'at", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 6/129-131. Ankara: TDV Yayınları, 1992.
- Yıldırım, Enbiya. *Hadîste Metin Tenkidi*. İstanbul: Rağbet, 2009.
- Yıldırım, Enbiya. *Sahîh Hadīs Bulunmayan Konular*. Ankara: Otto, 2015.
- Yücel, Ahmet. *Hadīs İstilahların Doğuşu ve Gelişimi –Hicrî İlk Üç Asır-*. İstanbul: İFAV Yayınları, 1996.
- ez-Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsuddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân. *Mizânü'l-İtidâl fi nakdi'r-ricâl*. Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1416/1995.
- ez-Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsuddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân. *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*. Beyrût: Muessesetu'r-Risâle, 1413/1993.
- ez-Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsuddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân. *Zikru men yu'temedu kavluhû fi'l-cerh ve't-ta'dîl. Erbau resâil fi ulûmi'l-hadîs*. Haleb: Mektebu'l-Matbuatu'l-İslâmiyye, 1990/1410.
- ez-Zerkeşî, Ebû Abdullâh Bedreddin Muhammed. *el-İcâbe li îrâdi mâ'stedrekethu Âişe alâ's-sahâbe*. Trc. Bünyamin Erul. (Hz. Âişe'nin Sahâbeye Yönelttiği Eleştiriler). Ankara: Otto, 2010.
- Zeylaî, Ebû Muhammed Abdullah b. Yûsuf. *Nasbu'r-râye li-ehâdîsi'l-hidâye*. Cidde: Muessesetu'r-Reyyân, 1418/1997.